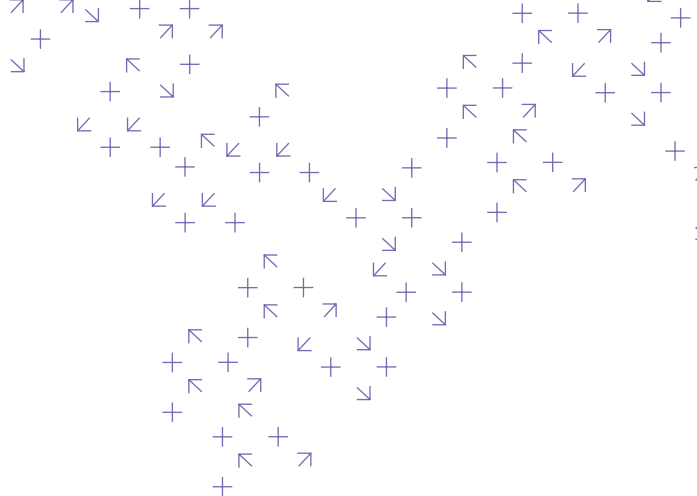

ОКРУГЛИ СТО НА ТЕМУ РОДНО ОСЕТЉИВИХ ЈЕЗИЧКИХ ПОЛИТИКА

Република Србија
Министарство рада и социјалне политике
Управа за родну равноправност

ОКРУГЛИ СТО НА ТЕМУ РОДНО ОСЕТЉИВИХ ЈЕЗИЧКИХ ПОЛИТИКА

Наслов:
Округли сто на тему родно осетљивих језичких политика

Ауторке/и:
Јелена Филиповић, Александар Бошковић, Наталија Мићуновић,
Зорица Мршевић, Љубиша Рајић, Даница Тодоров, Добривоје Станојевић,
Мирјана Тркуља, Снежана Вуковић, Александра Беговић, Јелена Стефановић
и Свенка Савић.

Издање: Прво

Издавач: Програм Уједињених нација за развој (UNDP),
Сектор за инклузивни развој

Сараднице на уређивачким пословима:
Јасна Вујачић и Светлана Ђурђевић-Лукић

Лектура и коректура: Иванка Андрејевић

Дизајн: Бранислав Станковић

Штампа: Досије, Београд

Тираж: 500

Објављено у Београду, 2010.

ISBN 978-86-7728-139-7

Програм Уједињених нација за развој (UNDP) је глобална мрежа Уједињених нација за развој, која заговара промене и повезује земље широм света са знањем, искуством и ресурсима неопходним да се људима обезбеди бољи живот.

Мишљења изнета у овој публикацији представљају мишљења аутора/ауторки и не морају неопходно представљати и мишљења Уједињених нација, укључујући и Програм Уједињених нација за развој, или држава чланица.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
ПОЗДРАВНА РЕЧ НАТАЛИЈЕ МИЋУНОВИЋ	9
УВОДНА ИЗЛАГАЊА	13
Јелена ФИЛИПОВИЋ, Род, језик и родно осетљиве језичке политике	15
Александар БОШКОВИЋ, Језик, разлике, политике	75
ДЕБАТА	83
Зорица МРШЕВИЋ, Родно сензитивни језик као питање људских права	85
Љубиша РАЈИЋ, Промена друштвених односа битнија него језик	91
Даница ТОДОРОВ, Дискриминације на тржишту рада и сензибилизација покрајинске управе	97
Добривоје СТАНОЈЕВИЋ, Родно осетљив језик: економичност, информативност и живост	99

Мирјана ТРКУЉА, Иницијални предлози и препоруке за запослене у образовању . . .	103
Снежана ВУКОВИЋ, Родна осетљивост као део стандарда квалитета уџбеника	105
Александра БЕГОВИЋ, Неопходност дуготрајне едукације	107
Јелена СТЕФАНОВИЋ, Обавезе из Националне стратегије и пропуштене прилике	109
Јелена ФИЛИПОВИЋ, Језичка политика: очувати <i>status quo</i>	113
ЗАВРШНЕ РЕЧИ	115
Наталија МИЋУНОВИЋ	117
Александар БОШКОВИЋ	118
Јелена ФИЛИПОВИЋ	120
УЧЕСНИЦЕ/И	123
Свенка САВИЋ, професорка емерита Неспоразуми о родно осетљивом језику у Србији: теорије и пракса.	125

Предговор

Управа за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике у сарадњи са Програмом Уједињених нација за развој и Делегацијом Европске комисије организовала је јавну академску дебату *О језичкој политици и родно осетљивом језику*. Позване/и да учествују у овој дебати били су/и експерткиње и експерти за језичка питања и представнице и представници родних механизма.

Циљ овакве врсте академске дискусије било је отварање аргументованог и компетентног дијалога о употреби родно осетљивог језика у јавном животу, посматран у ширем контексту креирања језичких политика у једном друштву. Будући да је језик на само средство комуникације, већ и показатељ односа али и моћи и контроле у једном друштву, веза између језика и родне равноправности итекако је важна. Стога напори за креирање оквира и услова за политику равноправности и једнаких могућности подразумевају и отварање питања употребе родно осетљивог језика. Отуда је Управа за родну равноправност поред низа осталих питања, а у складу са *Националном стратегијом за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноравности*, покренула и ово, уважавајући чињеницу да је сличних напора и иницијатива већ било и да су најчешће долазили из невладиног

сектора или од стране појединих експерткиња и експерата, а све у намери да ово питање уведемо у јавни дискурс и да се њиме континуирано бавимо. Наши приоритети ће бити, пре свега, област образовања и медија као кључних за промену традиционалних ставова, и уклањање стереотипа и предрасуда. Такође, наша намера није да прејудицирамо и намећемо решења, већ да отворимо простор за дискусију, али и да подстакнемо промене како у свакодневној употреби језика, тако и у погледу дугорочног креирања језичких политика

Надамо се да ће ова дебата бити увод у низ активности, као што је организовање међународне конференције и упознавање са искуствима осталих земаља.

Као допринос даљој дискусији, у овој публикацији објављујемо излагања учесница и учесника. У првом делу, након обраћања др Наталије Мићуновић, објављујемо уводна излагања проф. др Јелене Филиповић и проф. др Александра Бошковића. Затим је, уз минималне промене редоследа и додавање наслова од стране приређивача пренета дискусија, и на крају завршне речи уводничара.

На самом крају додат је за ову прилику припремљен текст професорке емерите Свенке Савић, који садржи теоријске основе и практичне савете за употребу родно осетљивог језика.

Захваљујемо се свим учесницама и учесницима на присуству, изнетим запажањима и конструктивним предлозима који ће на овај начин бити доступни најширем кругу заинтересованих.

Поздравна реч др Наталије Мићуновић,

директорке Управе за родну
равноправност
Министарства рада и соци-
јалне политике

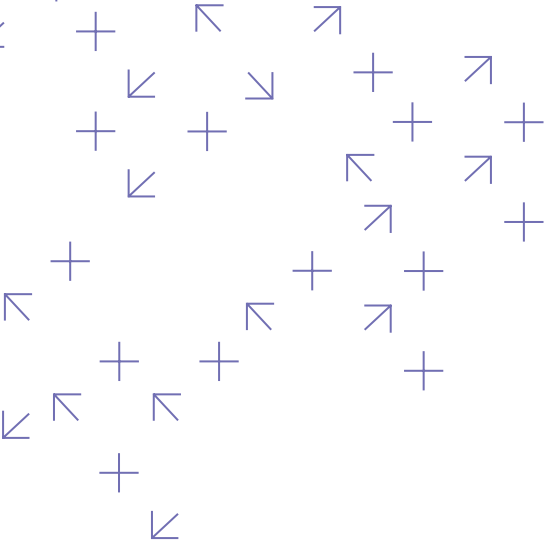
Добар дан и добро дошли. Припала ми је част да отворим дебату *О језичкој политици и родно осетљивом језику*. Ова данашња дебата део је нашег програма покретања питања употребе родно осетљивог језика у јавном животу у Србији, који Управа за родну равноправност спроводи у сарадњи са Програмом Уједињених нација за развој. Уједно се захваљујем Програму Уједињених за развој нација на подршци.

Родно осетљиви језик почео је да улази у употребу у неким медијима и међу стручњакињама. Као и у свакој трансформацији језика, постоје питања односа покушаја стандардизације које чини стручна јавност и спонтаних промена навика у говору и писању. Иако је јасно да има већих друштвених проблема од недовољне употребе родно осетљивог језика, важно је борити се против родних стереотипа свим средствима која су на располагању. Доследна употреба родно осетљивог језика од велике је помоћи у стварању реалне и позитивне слике доприноса жена у свим пољима друштвеног живота. Неки проблеми око недовољно коришћених термина око којих постоје несугласице, недостатак навике, погрешно схватање административних правила (која не забрањују промену

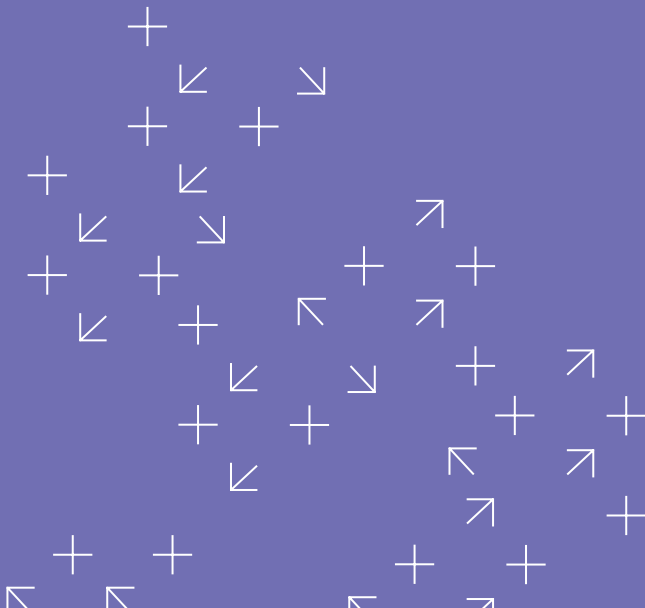
именица које означавају руководећа места као што је директор/директорка по роду, као што се често погрешно представља услед стереотипног мишљења и отпора променама неких службеника, а иначе је граматички апсурдно јер се те именице мењају и по броју и по падежу), могу се разрешити само разматрањем како обичајне употребе, тако и компаративном анализом са другим, нарочито сродним, језицима. Унапређивање родне равноправности није могуће без сталног залагања за превазилажење стереотипа и равноправно укључивање жена и мушкараца, па и употребом родно осетљивог језика, у све сегменте друштвеног живота.

Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности, коју можете наћи на нашем сајту, има шест стратешких циљева. То су: борба против насиља, заштита здравља, улога жена у медијима, равноправност у политичком животу и равноправност у економском животу, при чему се у циљу образовања Србија обавезује да ће обезбедити толерантне, родно равноправне и секуларне образовне садржаје. Ту стратегију усвојила је Влада.

Данашњи уводничари ће бити професорка др Јелена Филиповић, управница Катедре за иберијске студије Филошког факултета Универзитета у Београду и др Александар Бошковић, професор Универзитета у Београду и научни саветник Института друштвених наука. Захваљујем се уводничарки и уводничару, као и свима вама данас присутним, и надам се да ћете се активно укључити у дебату која ће касније бити и публикована.

УВОДНА ИЗЛАГАЊА

Уводно излагање
проф. др Јелене
Филиповић,

Катедра за иберijske студије,
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Род, језик и родно осетљиве језичке политике

Увод

Овај извештај настао је као резултат сарадње Управе за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике Републике Србије и Програма за развој Уједињених нација (UNDP), у оквиру пројекта *Јачање улоге цивилног друштва у креирању политика и пракси у везу са смањењем сиромаштва* (енг. *Strengthening the role of civil society in shaping poverty related policies and practices*). Родна перспектива у кључним сегментима друштвеног живота у фокусу је активности Управе за родну равноправност, на основу које су 2008. и 2009. године настале *Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности* у

Србији, као и национални акциони планови за унапређење родне равноправности у шест стратешких области: здравство, медији, одлучивање, економски развој, образовање, и борба против насиља над женама. У току израде националних планова искристалисала се потреба за отварањем једног новог поља деловања у области унапређења родне равноправности које до сада није налазило довољно простора у оквирима званичних академских институција и институција државе, а то су питања родно осетљивог језика или родне перспективе у дискурсу, у различитим доменима употребе језика (најчешће се под доменима подразумевају приватни, образовни, јавно-административни и професионални домени).

Циљ израде овог извештаја је да отвори озбиљну јавну и академску дебату о потреби за родном диференцијацијом у језичкој структури са једне, и о значају критичке анализе дискурса и критичке социолингвистичке анализе језичких пракси у нашем друштву са друге стране. И једна и друга врста анализе усмеравају се на разоткривање друштвених корелата употребе језика, односно оних идеолошких, културних (историјских, традицијских, итд.), економских и политичких фактора који утичу на наше језичке изборе, а који значајно указују на наше поимање света, на наше разумевање положаја жена и мушкараца у друштву у којем живимо и на наше тумачење садржаја језичких порука:

„Снага родних категорија у друштву онемоћућава нас да се кроз сопствене животи крећемо на „неродне“ начине, или да деламо на начине које не производе родно понашање у другим људима. У исто време, одржавање родних категорија зависи од свакодневне одржавања и подржавања одређених врста понашања. Дихотомија мушко–женско не би могла да остане као структурално значајна друштвена категорија да се

различитије групе људи и даље не понашају као „жене“ и „мушкарци“. Другим речима, родни поредак и друштвене категорије – мушко и женско – на којима тај поредак почива базирају се на друштвеној пракси“ (Eckert & McConnell-Ginet, 2003: 50).

Како бих јасније представила релевантне идеје о значају критичке анализе језичке структуре и језичког садржаја у светлу истраживања родне перспективе у језику, одлучила сам се за опширнији увод о односу језика и друштва, управо због чињенице да већи део наше академске јавности инсистира на једном потпуно другачијем поимању науке о језику, односно лингвистике. Сматрам да је у било коју јавну академску дебату овог типа неопходно увести нову епистемолошку перспективу како би се неки од ставова које заступам могли аргументовано представити, и то ћу покушати да учиним у одељцима који следе. У анализи за коју се опредељујем нема апсолутне истине и квантитативно мерљивих и проверљивих података као параметара за процену научне вредности мојих закључака, што отвара простор за неслагање са њима како међу мојим колегиницама и колегама, тако и у широј јавности. Стога наглашавам да овај извештај не нуди готова решења, већ само неке од могућих путева препознавања и увођења женског виђења света у фокус језичке анализе.

Родна перспектива у науци о језику

Језик и лингвистика

Језик дефинишемо као систем знакова који користимо у комуникацији, у интеракцији са осталим члановима наше говорне заједнице.

Дуго је у традиционалној филологији и науци о језику (лингвистици) тај систем третиран као апстрактан, независан од друштвених варијабли (променљивих). У том смислу, традиционална наука о језику, структуралистичке оријентације, од краја 19. века наовамо нуди интерпретацију језика као хомогеног и статичног система, апстрактног и потпуно одвојеног од друштвеног контекста у којем се употребљава. Дакле, традиционална лингвистика инсистира на истраживању система језичких знакова, на инваријантности и једнозначности, а не на променљивости/варијабилности употребе језика. Другим речима, све оно што у језику зависи и мења се у складу са контекстом, намером говорника, културним моделима и идеологијама говорне заједнице, у традиционалној лингвистици сматра се неважним, ефемерним, неухватљивим и ирелевантним за разумевање функционисања језичког система. Овакав структурални приступ језику као систему релативно независном од употребе језика одиграо је значајну улогу у занемаривању друштвених чинилаца, контекста, интеракције, и свих других психо-социјалних варијабли које утичу на начин на који користимо језик да разумемо и интерпретирамо свет око нас. Међутим, ни језик ни друштво у когницији појединаца и заједница не појављују се као „инстант“, готови производи, као статичне и категорије непроменљиве у простору и времену:

„Иако је често из аналитичких разлога корисно да језик и друштво разматрамо као независне и стабилне системе, такође је важно и да разумемо да се оба система одржавају – и то пре свега међусобно одржавају – кроз свакодневне активности. И ипак, међусобно мењају“ (Eckert & McConnell-Ginet, 2003: 52-53, задебљање моје).

Дакле, свака промена, друштвена и језичка, обавља се првенствено кроз конверзацију, односно кроз употребу језика.

И тако, као један од кључних одговора на структуралну епистемолошку оријентацију водећих лингвистичких школа током читаве прве половине 20. века, јавља се социолингвистика. Социолингвистика је релативно млада лингвистичка дисциплина која се 60-их година прошлог века јавља као аргументована реакција на описану интерпретацију језика као хомогеног и статичног система, апстрактног и потпуно одвојеног од друштвеног контекста у којем се употребљава. Социолингвистика, на супрот тој интерпретацији, нуди интердисциплинарни приступ језику и језичким варијацијама унутар конкретних говорних заједница. Социологија, антропологија, антрополошка лингвистика, когнитивна лингвистика, између осталих, представљају теоријска и методолошка упоришта једне значајне гране модерне социолингвистике.

Социолингвистика сагледава језик као варијабилни систем који се кроз различите медијуме испољава у низу функција које користимо за комуникацију у различитим доменима (на пример, у приватном, професионалном, образовном и јавном/административном домену). Овакво тумачење социолингвистике такође јасно идентификује чињеницу да улога, функције и вредновање одређеног језика зависе од низа социјалних, политичких, економских, културних и других екстра-лингвистичких

фактора који одређују његов статус, значај и моћ унутар одређене заједнице (језичке, културне, етничке, политичке, итд.). Другим речима, све поменуте друштвено условљене употребе језика и језичких форми значајно корелирају са вредносним системом говорне заједнице која дати језик користи.

Управо због тога, овакво читање социолингвистичке парадигме захтева да однос језика и појединаца који га користе сагледамо као динамичан и комплексан однос у којем се варијетети/кодови, стилови, регистри, жарго-ни итд., комбинују у изградњи различитих дискурса које појединац користи у оквиру различитих говорних заједница које се међусобно укрштају, преклапају и преплићу (в. Риценти, 2006). У том контексту, друштвене и језичке промене увек се разумеју као резултат дугог низа појединачних акција и говорне делатности великог броја особа у различитим деловима спектра бивствовања у једној друштвеној/говорној заједници.

Овако формулисана интердисциплинарна језичка анализа поприма аспекте критичке анализе језика, и одређује се као критичка социолингвистика. Критичка социолингвистика, као и свака друга врста примене концепата критичке теорије на истраживање језика, тежи да

„истражи друштвену интеракцију тако што се усмерава на њене лингвистичке елементе, али у исто време тежи да укаже на најчешће скривене детерминанте у систему друштвених односа, као и скривене ефекте које они могу имати на систем“ (Fairclough, 2001: 4).

У том смислу се критичка социолингвистика значајно ослања на концепте критичке анализе дискурса (енгл. *critical discourse analysis*), која се бави анализом улоге

дискурса у (ре)продукцији односа моћи, односно хегемоније и доминације одређених чланова друштвене заједнице над другим члановима исте заједнице, и покушава да уочавањем и тумачењем датих језичких феномена утиче на искорењивање социјалних неједнакости, разлика, предрасуда, стереотипа, и сл. (в. Van Dijk, 1993: 249; за једну занимљиву критичку анализу српског административног дискурса, в. Кликовац, 2008: 247-265).

Језик и моћ

Савремена анализа односа језика и друштва позива на детаљно и непристрасно бављење преиспитивањем свих традиционално анализираних апсолутних категорија и појмова, као што су пол, род, класа, раса, етницитет, идентитет, језик, моћ, политика и планирање и сл. Питања друштвене моћи, превазилажења друштвених и културних разлика и доминације, као и тежње да се пронађу нове друштвене и културне норме (које прате одговарајуће језичке форме) у циљу дефинисања нових, алтернативних пројекција личног и групног идентитета, у фокусу су ове врсте научних разматрања.

Језик се у критичкој социолингвистици третира као један од кључних корелата (али и суштинских елемената) културних модела и идеологија које су њихов саставни део, а који служе за обликовање ставова, веровања, перцепција, као и емоција и реакција осталих чланова наше говорне заједнице (в. на пример, Coulson, 1992). Разумевање образаца језичке интеракције даје нам јаснији увид у структуру културних модела и разоткрива идеолошке постулате који формирају наше виђење света који нас окружује.

Културни модели омогућавају нам да створимо своју слику о свету и, сходно томе, они су и у свакој идеологији коју примењујемо како бисмо разумели ствари које нас окружују. Кроз истраживање употребе језика, језичких варијација и ставова говорника према језику/дискурсу (који представља одраз али и генератор културних модела), критичка социолингвистика покушава да одреди на који начин друштвени односи утичу на језичку праксу која доприноси друштвеној неједнакости и дисбалансу у расподели друштвене моћи.

Идеологије су, пак, друштвени конструкти који нам помажу да створимо друштвену (културну, политичку, лингвистичку, и сл.) слику света који нас окружује:

„Кроз различите идеологије ми себи обезбеђујемо различите интерпретације чињеница са којима се суочавамо. Свака интерпретација, свака идеологија, један је од примера намећања обрасца – неке врсте структуре или организације – у процесу разумевања (или погрешног разумевања) (...) чињеница, догађаја, активности, начина на који процесујемо визуелне и аудијтивне садржаје. Идеолошке мапе не представљају објективну, екстерну реалност. Обрасци које ми намећемо, или прихватамо од других, не морају бити софистицирани, али без њих остали бисмо без икаквих смерница и несјособни да разумемо насумичне делове информација који за нас тада не би имали никаквог смисла ни значења“ (Freedon, 2003: 2-3).

Идеологије се овде третирају као комплексни психокогнитивно-социјални конструкти који су присутни у животу сваког људског бића. Идеологије се базирају на културним моделима који варирају од једне друштвене заједнице до друге, али их свака без изузетка поседује. Наше свакодневно понашање, наши ставови према сопственом идентитету и вредности, идентитету и

вредности наше и других заједница у великој су мери условљени управо различитим идеологијама на основу којих се формирамо као личности и као друштвени актери. Идеологије су такође варијабилне у времену, односно једна особа може развити различите идеолошке перспективе у односу на различите аспекте сопственог живота у различитим животним добима. Дакле, термин идеологија односи се на свеукупност културних значења и интерпретација садржаних у језичким порукама и језичким формама/структурама (у одабиру стила, регистра или варијетета (дијалекта или језика)) које говорници унутар одређене друштвене заједнице одабирају за преношење порука:

„Катџорија идеологије неопходна је како би се разумеле разлике у (дискурзивним) праксама: праксе могу бити условљене идеологијом, а разноврсност дискурзивних пракси може бити резултат идеолошких сукоба“ (Fairclough, 1995: 12).

Истраживања улоге идеологије у језику усмеравају се на ставове и претпоставке о роду, етничитету или моћи и на анализу начина на које ти ставови и претпоставке утичу на животе и понашање људи. У том смислу, идеологије су у директној вези са идентитетом:

„На који начин друштва сагледавају себе (на пример, да ли су поносна на сопствена постигнућа или су деморалисана и обесхрабрена)? Које атрибуте чланови друштвене заједнице уносе у фокус кроз нарашћућу праксу о сопственом пореклу и развоју (на пример, да ли се усмеравају на способност решавања проблема у кризним ситуацијама, или на посвећеност учествовању политичких ритуала)? Како се дефинише различитост између „нас“ и „њих“ (на пример, да ли територијалне границе представљају границе наше друштвене заједнице, или је боја коже кључни фактор

разграничења)? Које лингвистичке и метафоричке ресурсе чланови друштвене заједнице користе како би намерно наласили, или подсвесно створили, слике и симболе који имају значаја за идентификацију и разумевање дискурзивне заједнице (...)?“ (Freeden, 2003: 104).

Идентитет је појам који се током последњих деценија користи у најразличитијим контекстима друштвених, хуманистичких и других наука, са веома различитим имплицитним или експлицитним разумевањима и тумачењима које аутори уносе у садржај овог појма. У психолошком смислу, идентитетом се пре свега означава слика о себи самом (лични ментални модел особе), самовредновање и индивидуализација. Исто тако, идентитет у том смислу означава све личне разлике које нас истичу као појединце и индивидуалне личности, чиме стварамо свој лични идентитет. У интеракцији унутар друштвених заједница, свако од нас преузима низ друштвених улога које препознајемо као друштвени или културни идентитет. Са антрополошког становишта, које се даље преноси и у социolingвистичка истраживања, концепт идентитета добија на значају са порастом интересовања за етничке, родне, класне итд., групе у контексту различитих друштвено ангажованих покрета 20. века. И управо на том терену појам идентитета поприма различита значења и конотације, и постаје мање или више моћан аргумент за удруживање или супротстављање друштвених групација унутар различитих друштвено-политичких ентитета.

Језик, овако анализиран, више се не сагледава као једноставна (и једнозначна) друштвена чињеница, већ као попка целокупног људског бивствовања која друштвеним заједницама намеће културне обрасце и ограничења. Ти културни обрасци утичу на устројство друштвених и

говорних заједница, на формирање међуљудских односа на приватном и јавном плану, на концепт друштвене моћи, друштвене раслојености и хегемоније:

„У оквиру лингвистике, хијерархијско структурирање различитости назива се маркираност, термин који преузимају и чије значење проширују многи аутори који се баве студијама идентитета у оквиру хуманистичких и друштвених наука како би описали процес у оквиру којег одређене друштвене категорије добијају специјалан, привилегован статус који контрастира са идентитетима других група, које су најчешће веома јасно препознатљиве. (...) Како маркираност подразумева хијерархију и разлике међу групама бивају социјално процењиване као девијације од норме (...) Дакле, те разлике се користе да објасне друштвену неједнакост“ (Bucholtz & Hall, 2003: 372-372).

Разлике у употреби језика између жена и мушкараца, или о употреби језика у дискурсу о женама и мушкарцима, дакле, носе, најчешће имплицитне, конотације о њиховом позиционирању и вредновању на скали друштвене моћи.

У смислу наведеног, идентификација и разумевање датих језичко-друштвених корелата отвара могућност за примену критичке социолингвистичке анализе која се не ограничава само на опис датих језичко-друштвених интеракција, већ указује и на осетљива места у комплексној мрежи међуљудских односа која представљају потенцијалне или реалне изворе сукоба, неразумевања, нетолеранције, сегрегације и дискриминације.

Језик и род

Већина ауторки и аутора сложиће се са тврдњом да прва лингвистичка студија која на систематичан, аналитичан и критички начин проучава однос језика и рода јесте књига Robin Lakoff из 1975. године, која отвара комплетно ново интердисциплинарно поље истраживања под именом „родне студије“ (енгл. *gender studies*) које комбинују теоријске постулате и методолошке поступке антропологије, комуникологије, психологије, социологије, социолингвистике и других дисциплина (Bucholtz, 2004: 3).

Основна питања којима се родне студије у лингвистици баве су:

Како лингвистичке идеологије и дискурзивни образци корелирају са говором жена?

Како се родне идеологије манифестују у говору о женама?

Која је улога родне неравноправности у описаним социолингвистичким процесима?

Која је улога институција, медија, и других друштвених структура у формирању и очувању родних идеологија у говору?

На који начин лингвистички корелати културних модела утичу на одржавање и репродуковање друштвених односа родне неравноправности?

„Кључна питања којима се у некој форми бави највећи број студија језика и рода укључују она која се односе на ПИТАЊЕ ПОСТОЈАЊА родне разлике у употреби језика, КАДА се она јавља, КОЈЕ ЛЕЗИЧКЕ ОБЛИКЕ та дифе-

ренијација појрима, и које ефекте има у друштву“
(Bergvall, 1999: 274).

Свако друштво физички изглед дефинише као један од кључних параметара који на одређени начин корелирају са језиком (в. на пример, Holmes, 1993; Tannen, 1993; Bergvall, 1999), али су социјални корелати рода и пола у различитим културама и различитим језицима подложни варијацији.

У социологији и антропологији родне разлике у друштву и језику често се објашњавају биолошким детерминизмом (односно физиолошким разликама између жена и мушкараца), који даље води раздвајању поља рада жена и мушкараца: жене остају у пећинама, потом кућама, рађају децу и воде рачуна о породици, док су мушкарци од праисторије били ловци, што их премешта из приватне у јавну сферу у којој су они утицајнији до дан-данас. Овај феномен интересантно је сагледати и са становишта антропологије жена (енгл. *anthropology of women*), односно социјалне антропологије која поприма критичку димензију и тежи да, пре свега, разуме еволуцију полних разлика и разлоге за доминацију мушкараца (в. Папић и Склевицки, 2003). У том смислу, већина ауторки и аутора у овој области истиче „повезаност поделе рада по полу и различито вредновање доприноса мушкараца и жена са дихотомијом на *приватно и јавно*“ (Папић и Склевицки, 2003: 18, курзив мој).

Cameron (1997) сматра да је кључно питање у теоријско-методолошком смислу да ли у студијама које се баве питањима језика и полних/родних класификација и њихових друштвених консеквенци треба поћи од категорија базираних на полу, то јест на женскости и мушкостима, на основу којих постајемо жене и мушкарци, или треба поћи од социјалних конструкција фемининитета и ма-

скулинитета (енгл. *femininity and masculinity*), и њихових утицаја на језик (в. такође *Bergval*, 1999: 275).

Варијационистичка социолингвистика (у оквиру структуралне лингвистичке парадигме) полазила је од прве наведене претпоставке, то јест у потрази за описом дистрибуције одређене језичке варијабле учесници студија увек су били класификовани према полу (М/Ж). Савременија истраживања крећу од социјалних референтних тачака, односно од рода, и покушавају да идентификују обрасце интеракције као рефлексе идеологија и расподеле друштвене моћи који корелирају са поимањем рода говорника, чланова одређене друштвене заједнице. При томе се у академском дискурсу род не разуме као бинарна категорија већ као комплексна друштвена конструкција која укључује и многе друге феномене (на пример, интерсексуалност). Међутим, у свакодневной употреби, посебно у неким друштвеним и говорним заједницама (на пример, у САД-у, где је „политички коректан говор“ од пресудног значаја за успешну комуникацију у одређеним друштвеним круговима), јавља се конфузија у употреби термина пол и род, односно, термин пол се из разлога политичке коректности једноставно замењује термином род, чиме се његова конотација поново редукује на биолошку дихотомију +/-женско или +/-мушко.

Заправо, већина лаика ће рећи да ту баш и нема много „мудрости“: жене и мушкарци већ вековима живе заједно и комуницирају са високим степеном међусобне разумљивости. За истраживаче у овој области, међутим, питање је много комплексније, интеракција језика и рода у корелацији са другим друштвеним варијаблама поприма потпуно другачији значај, а род се у творби наших друштвених идентитета провлачи на један много комплекснији начин него што то имплицира једноставна дихото-

мија „мушких“, и „женских“ светова (Hall, 1995; Bergvall 1999).

Оног тренутка када научници почињу да диверзификују канонизовано језичко понашање кроз анализу образаца говора жена и мушкараца у различитим заједницама, друштвима и културама, рађа се нова теорија језика и рода која се фокусира на језик и род у специфичним *гелатним заједницама* (енгл. *community of practice*) (Hall, 2003).

Делатна заједница дефинише се као група појединаца који заједно делају у циљу постизања заједничких друштвених циљева (Eckert & McConnell-Ginet, 1992). Овим померањем фокуса, акценат се ставља на разноврсност, на препознавање, признавање и вредновање „континуума људских родних пракси (Bing & Bergvall, 1996; цит. у Bergvall, 1999). Делатна заједница се дефинише као

„група људи која се окупила око заједничког ангажовања на одређеном подухвату. Начини на који раде ствари, начини говорења, веровања, вредности, односи моћи – уједињено – деловање (схваћено као реализација одређеног усвојеног система кроз друштвене и језичке праксе) – јавља се као резултат рада на заједничком подухвату. Као друштвени конструкт, делатна заједница се разликује од традиционалне заједнице јер је истовремено дефинишу њени чланови, као и делатност којом се ти чланови баве“ (Eckert, & McConnell, 1992: 464; цит. у Holmes & Meyerhoff, 1999: 174).

Дакле, делатне заједнице карактерише родно-језичка варијација која у различитим друштвеним контекстима корелира на интер- и интра-групном плану (у грубим цртама, између жена и мушкараца, али и између различитих под-група жена или различитих под-група

мушкараца, или различитих родно мешовитих под-група) са другим параметрима социјалног идентитета: класом, етницитетом, старосном доби, сексуалним опредељењем, итд. (в. Cameron, 2003: 289). Свако од нас свакодневно конструише сопствени идентитет – своје место у свету – кроз преговарање значења и делатности у различитим делатним заједницама у којима учествује. Род, као социјална категорија, у том се процесу испољава пре свега у различитим одабирима делатних заједница у којима мушкарци и жене одлучују да учествују, као и у њиховом понашању у родно мешовитим заједницама. На пример, Eckert, & McConnell (1999: 188) наводе да ће се жене пре појавити као чланице делатне заједнице наставног особља у основној школи, клубу љубитеља књига, и слично, док су мушкарци чешће чланови делатних заједница професора физике на универзитетима, ватрогасних екипа, итд. Међутим, постоје и родно мешовите делатне заједнице, као што су породица, савет родитеља у школи или локална верска заједница, али је у њима деловање и учешће различитих родова значајно диверзификовано.

Да би се разумела интеракција родног аспекта социјалног идентитета и језика, потребно је поново се вратити на опште постулате функционисања друштвених заједница. Уз прецизно сагледавање значаја локалног контекста и диверзификације културних модела различитих друштвених говорних заједница (интра-родна и интра-групна варијација; интер-групна варијација), ипак је могуће одредити јасну хијерархијску организацију унутар говорних заједница. Као и у свим аспектима људске интеракције, и овде се у већини заједница може јасно сагледати утицај моћних елита које имају привилегован приступ дискурсу, те доносе одлуке о језику (које су у директној вези са њиховим културним моделима и идеологијама), које се потом успешно имплементирају на нивоу

шире заједнице кроз правосудни и административни систем, образовне политике, и слично (в. Van Dijk, 1993). Критичка анализа дискурса бави се идентификацијом хегемонија и моћи да се очува одређена идеологија која одликује одређене елитне, привилеговане подгрупе у да тој заједници. Социолингвистичка анализа делатних заједница може нам понудити јаснију слику о динамичној природи односа између елите која „управља“ дискурсом и непривилеговане већине која задати дискурс прихвата и репродукује и тиме одржава *status quo*, односно одређену идеологију и културни модел. Тиме долазимо и до концепта *језичке идеологије*, као једног од елемената интерпретације динамичног односа језика и његових корисника. Како Woolard & Schieffelin (1994: 72), наводе:

„Тема језичке идеологије је веома пошребан мост између лингвистичке и социјалне теорије, јер повезује микрокултуру комуникативне акције са политичко-економским претпоставкама моћи и друштвене неједнакости, супротивљајући макросоцијална ограничења употребе језика (...). Исто тако, она представља моћно средство за продубљивање понекад површној разумевања језичке форме и њене културне варијабилности у политичко-економским истраживањима дискурса.“

Језичке идеологије су, како Cameron (2003) наводи, *ком-плексни друштвени конструкти* који не садрже само традиционално анализиране ставове и веровања о језику, његовој структури, функцијама и вредности, већ заправо чине конвенционалне когнитивне репрезентације језичких феномена у једној култури / друштвеној (говорној) заједници. На основу датих језичких идеологија чланови једне заједнице уче и процењују који су *друштвено прихватљиви* начини за употребу језичких средстава у комуникацији са другим члановима заједнице. Као и

све остале идеологије, језичке идеологије често нису засноване на објективним чињеницама и вредностима, те је њихово очување и/или промена такође у директној вези са друштвеним контекстом и општим социо-политичким и економским приликама у којима се један језик користи.

Cameron у истом чланку наводи један веома илустративан пример. Савремена лингвистика друге половине 20. века инсистира на чињеници да су сви језици равноправни и да су сви вредни научне анализе. Већина лингвисткиња и лингвиста ће се данас сложити са том тврдњом, јер она и јесте изнедрена из једне либералне и друштвено прогресивне интерпретације света. Међутим, ова тврдња је дуго била валидна само у контексту лингвистичке анализе која се у одређеним својим усмерењима бавила „објективним, вредносно неутралним“ описом и објашњењима језичких феномена култура и цивилизација значајно различитих од оних европоцентричних који су били у фокусу првих језичких истраживања. У контексту вредновања, употребе, очувања и/или ревитализације тих „егзотичних“ језика, лингвистика је донедавно била потпуно индиферентна према њиховој судбини. Тек са појавом покрета „језичке екологије“ јавља се потреба за заштитом и очувањем језичке разноврсности света која се директно повезује са био-разноврсношћу и очувањем свих биљних и животињских врста на планети. Читатељке и читатељи који су се критички одредили према претходном пасусу са правом ће рећи да се у оба случаја ради о идеолошким оријентацијама које су у директној вези са научним поимањем света и научних истраживања у периоду о којем говоримо (за детаљнији коментар, видети Филиповић 2009: 32-36). У сваком случају, језичке идеологије носе низ културних конотација о пореклу језика, разликама међу језицима (на пример, разлике између српског, хрватског, црногорског, итд.

језика) и значају тих разлика за говорнике датих варијетета, о питањима правилне употребе језика, о (групним и индивидуалним) квалитативним разграничењима говорника према дијалекту, језику, стилу, регистру, итд.

Разоткривање језичких идеологија које условљавају наше вредновање сопствене и других говорних заједница, као и наше језичке изборе, од пресудног је значаја за идентификацију друштвених односа и културних модела на основу којих формирамо сопствене личне и групне идентитете. *Родни идентитети* представља један од кључних аспеката идентитета свих нас. Управо због тога питања родно осетљивог језика превазилазе већ поменути традиционалну дихотомију граматичког мушког и женског рода. Заправо, питања онога што је пожељно, прихватљиво у језику, увек су у вези са природом друштвених односа, позиционирањем особа у друштвеној хијерархији и поимањем морално прихватљивог или препорученог друштвеног понашања (Cameron, 2003: 448; Филиповић, 2009: 110-125). Када су родне карактеристике језика у питању, оне најчешће много говоре о томе на који начин функционишу и какве су природе заједнице жена и мушкараца у датом друштву. На пример, традиционална употреба именица мушког рода за означавање професија и титула оба пола (на пример, доктор Милица Милић, редовни професор, министар просвете Марија Павловић, итд.), која се налази у фокусу највећег броја родно осетљивих лингвистичких студија како у свету, тако и у нашој земљи, најчешће се повезује са друштвеном дихотомијом *приватно и јавно*, те поделом рада по полу и различитим вредновањем доприноса мушкараца и жена (Папић; Склевицки, 2003: 18).¹ Уколико се сложимо са чињеницом да се језик не може сагледати

¹ У родно-лингвистичке студије овај концепт и његова интерпретација преузимају се из антропологије жене (енгл. anthropology of women), односно социјалне антропологије која поприма критичку димензију и тежи да, пре свега, разуме еволуцију полних разлика и разлоге за доминацију мушкараца (видети Папић; Склевицки, 2003).

само као једноставан одраз постојећих родних категорија, већ и као једно од кључних средстава за њихово стварање и одржавање, јасно је да оваква употреба мушког граматичког рода заправо представља одраз једне патријархалне идеологије и традиционалног културног модела који жене смешта у приватну сферу, а и када се десе друштвене промене које омогуће њихов приступ јавној сфери и позицијама значајније друштвене моћи, језичке идеологије које одређују „правилну“ употребу језика и даље их чине невидљивим (Савић, 1998). Чак и када жена добије простор у „јавном“ свету, од ње се имплицитно очекује да постане члан „мушког“ друштва и идентификује се мушким граматичким родом именице како се не би „издвајала“ и разликовала од својих колега. Истраживања у свету (Lakoff, 2003) а и нашој земљи (Филиповић, 2007ц, 2009) указују на чињеницу да и саме жене које уложе напор да постану део јавне друштвене елите, веома често имају отпор према родној диверзификацији морфолошких облика имена професија и титула. Наиме, према неким анкетама у српској академској средини, велики број научница осећа да их њихово издвајање у морфолошком роду маркира, стављајући у први план чињеницу да се ради о женама, замагљујући податке о послу којим се баве и функцијама које обављају (Филиповић, 2007ц, 2009). При томе се жене позивају на питања језичке структуре и морфолошких ресурса српског језика, замагљујући питање семантичког рода традиционалном лингвистичком аргументацијом која се, као што сам навела на почетку излагања, бави језичким системом независним од његових говорника, следећи тиме ставове језичке елите, односно српских језичких планера који на тој аргументацији инсистирају како у академском, тако и у јавном дискурсу (у полемикама у јавним гласилима и сл.). Дакле, иако је род тако дубоко укорењен у наше друштвене структуре (културне моделе и идеологије) да је немогуће раздвојити га од осталих аспеката друштвеног

живота, културни модели и језичке идеологије чији је он саставни део најчешће су имплицитни, непрепознатљиви за већину говорника, односно чланова одређене говорне и друштвене заједнице. Другим речима, они се (готово) никада не доводе у питање, напротив, њих (често веома горљиво) подржавају неки или већина чланова заједнице доживљавајући одређене обрасце понашања као кључне носиоце друштвеног јединства и културног и/или етничког континуитета. Ти обрасци понашања, пак, резултирају „одређеним употребама језика и неједнаким односима моћи“, и утврђују „значај језика у производњи, одржавању и промени друштвених односа моћи“ (Fairclough, 2001: 1).

У случају (не)употребе родно осетљивог језика већина лингвистичких истраживања феминистичке оријентације наводи да постоји потреба за подизањем нивоа критичке свести међу женама, развоја нове језичке идеологије која би „денатурализовала“ (Jacobs, 2004) симболичку везу између бинарне дистинкције МУШКИ/ЖЕНСКИ род и њених бинарних корелата типа субјекат/објекат, агенс/пацијенс, који се метафорички повезују са родним предрасудама које представљају део језичких идеологија на основу којих своје место налазе у стандардизованим варијететима језика, стандардним речницима и прескриптивним граматикама (за детаљнију анализу начина на које језичка пракса израелских феминисткиња покушава да превазиђе овај проблем у савременом хебрејском језику, в. Jacobs, 2004).

Управо због тога питања језичких идеологија и родно осетљивог језика налазе се у директној спрези са језичком политиком и планирањем.

Језичке политике и родно осетљив језик

У основном значењу, које се наводи у већини основних уџбеника из социолингвистике, језичка политика и планирање дефинишу се као организована, циљана и дугорочна активност институција државе на различитим аспектима статуса, форме и домена употребе одређеног језичког варијетета, као и одабиром језика који ће се користити као језици образовања, односно као додатни/ /страни/ други језици у датом образовном систему. Међутим, језичка политика и планирање могу се обављати и изван институција државе, уз примену различитих теоријских постулата и методолошких поступака. Као научно-истраживачка област, она се диференцира од средине 60-их година 20. века, и представља мултидисциплинарну истраживачку област која се не може јасно и прецизно сагледати без увида у социо-политички, научни и културни контекст у којем се реализује. Дати контекст директно или индиректно, експлицитно или имплицитно, делује на планиране и постигнуте циљеве дате језичке политике. Другим речима, исходи (планирани/очекивани и/или непланирани, али реализовани) језичке политике и планирања у различитим деловима света, увек су у корелацији са социо-политичким, епистемолошким (образовно-научним) и стратешким ставовима језичких планера, без обзира на чињеницу да ли су их они у сваком тренутку процеса креирања језичке политике свесни или не (Ricento, 2000, 2006, Филиповић et al., 2007, Филиповић 2007a, 2007b).

Многа истраживања у области родних студија и (критичке) социолингвистике (Pauwels, 2003; Cameron, 1995; 2003, и друга) указују на чињеницу да су током векова различити аспекти језичке политике и њихови производи, као што су прескриптивне граматике, речници, кодификација језичких форми и смернице за правилну

употребу језика, често формулисани на начин који контролише и ограничава употребу језика у женским делатним заједницама. Суштински, мушкарци, који у европоцентричном научно-културном миљеу заузимају кључне позиције и одређују научне оријентације, те руководе и формулацијама научних теорија и дефиниција, стотинама година заправо делају као научна друштвена елита која експлицитно или имплицитно одређује епистемолошке и стратешке циљеве научних истраживања. Тако се они одређују као неприкосновени језички планери, кодификатори језика (дакле, носиоци корпусног планирања на основу којег се формирају стандардни језички варијетети) и регулатори језичког понашања уопште. Занимљиво је такође да се вековима женама приписује улога „чуварки језичких норми“ јер су управо мајке и учитељице те које се најчешће идентификују као кључне актерке у имплементацији и трансгенерацијском преносу прескриптивних језичких норми.

У контексту таквих друштвених односа, са становишта критичке социоллингвистике и критичке анализе дискурса, научне и стратешке активности које су у сржи већине језичких политика и планирања уопште могу се разумети као специфична језичка идеологија. Та језичка идеологија може се схватити као епистемолошко полазиште које представља један од резултата патријархалног културног модела (базираног на родној идеологији неравноправности приступа позицијама друштвене моћи), а која се на нивоу шире друштвене заједнице (међу женама и другим мушкарцима) доживљава као здраворазумска универзална истина.

Као илустрацију ове тврдње, навешћу став једног угледног српског лингвисте о употреби родно маркираних термина за имена професија и титула у женском роду у српском језику:

„Из овога се може извући крпунски закључак – да је облик грамаџичкој мушкој рода именице заправо само (семантички) неутрално обележје имена каквој основној лексичкој значења занимања, професије, титуле, и сл., што значи да лексичко-морфолошким средством („мушком“ именицом) ипак није обавезно експлицитан (маркиран) и природни род носиоца занимања (...)“ (Фекете, 2002: 84).

Ова тврдња, која је своје место нашла и у редовној рубрици о језику угледног дневног листа „Политика“, као и друге сличне њој, веома се често представљају као универзални, апсолутни параметри за процену, вредновање и употребу српског језичког стандарда, како у академској јавности, тако и међу, назовимо их, „лингвистичким лаицима“, то јест особама различитих нивоа образовања које немају формално лингвистичко образовање. На тај начин, понављам, овакви ставови језичких планера, који се доживљавају као једина компетентна тумачења језика и науке о језику, попримају значај формалног и неформалног вредновања једине правилне употребе језика у свим доменима (приватном, јавном, образовном и професионалном).

Као што сам на почетку овог одељка навела, језичка политика и планирање могу се спроводити кроз институције државе и система (такозвани *приспуј од врха*; енгл. *top-down approach*), али и кроз индивидуалне и групне иницијативе које крећу од конкретне језичке праксе, односно употребе у јавном и приватном дискурсу одређених језичких форми и структура, ка нормативаном језичком корпусу институција задужених за језичко планирање (такозвани *приспуј одозго-на-горе*; енгл. *bottom-up approach*). Када је родна перспектива у језичком планирању у питању, она се деценијама доводила у искључиву и директну везу са феминистичким покретом

(такву врсту планирања неки аутори називају *феминистичко-језичко планирање*, Pauwels, 2003: 552), који донедавно ни на који начин није своје место налазио у оквиру институционализованог језичког планирања којим руководи научна елита у оквиру институција система (дакле, ради се о *присућу језичком планирању одоздо-на-горе*). Истичем да је овај феномен карактеристичан како за већину такозваних „развијених“ земаља Европе и америчког континента,² тако и за земље каква је Србија. Дакле, ради се о једном потпуно друштвеном феномену који не корелира са специфичном језичком структуром датих варијетета, односно не зависи од типолошке класификације језика и морфо-синтаксичких карактеристика тих језика.

Циљ критичког социолингвистичког приступа језичком планирању и политици у контексту анализе родне перспективе у језику свакако јесте постизање одређених друштвених помака и промена који би водили успостављању родне равноправности и једнакости у приступу друштвеној моћи жена и мушкараца. У том смислу, родно осетљива језичка политика мора бити јасно дефинисана и методолошки прецизно утемељена, а њена потенцијална имплементација на нивоу говорне заједнице подложна евалуацији и квалитативно и/или квантитативно мерљива. Било да се ради о приступу с врха или о приступу одоздо-на-горе, њихов циљ је јединствен, те да би имплементација ове политике била успешна и ефикасна, мора задовољити епистемолошке ставове теоретичарки и теоретичара свих оријентација, са једне, и комуникацијске потребе друштвене заједнице са друге стране.

Pauwels (2003: 552) наводи да би родно осетљива језичка политика и планирање требало да садрже четири

² И наравно, великог броја осталих земаља; подсетићу читаатељке и читаоце на пример језичке политике и употребе стандардног хебрејског у Израелу поменути у претходним пасусима.

кључна аспекта: (1) анализу нормираних језичких форми и постојеће комуникативне праксе; (2) планирање које се усмерава на образложење потребе за променом и предлоге за саму језичку и друштвену промену; (3) имплементацију промена кроз јасно дефинисане методе и технике деловања на различитим друштвеним и језичким нивоима уз усклађивање у складу са евалуираном језичком праксом (кроз процес који бисмо могли назвати *језичком хармонизацијом*, у којем се алтернативне језичке форме и структуре диференцирају и њихова употребна вредност евалуира у самој језичкој пракси унутар говорне заједнице); и, коначно, (4) процес евалуације који је неопходан да би се утврдило да ли су и у којој мери језичке и комуникативне промене прихваћене и да ли се на жељени, планирани начин употребљавају у комуникацији међу члановима дате говорне заједнице.

Анализа постојећих језичких норми и комуникативне праксе

Разоткривање и документовање сексистичке употребе језика у јавном и приватном домену били су и још увек јесу једна од кључних активности језичког планирања „одозго-на-горе“ које спроводе феминисткиње, лингвисткиње и лингвисти заинтересовани за лингвистичку интерпретацију родне перспективе у језику. Сва истраживања овог типа, започета у САД-у, са објављивањем већ поменути књиге *Robin Lakoff* 1975. године, на различитим континентима и у различитим друштвено-политичким и економским контекстима идентификовала су сличности у језичком понашању говорника различитих језика (дакле, поново истичем, без обзира на граматичку структуру и типолошке карактеристике датих језичких варијетета). Једна од кључних заједничких карактеристика свих анализираних језика је *асиметрично*

представљање и тумачење значења именица које означавају жене и мушкарце у дискурсу: мушки облици именица третирају се као родно неутрални носиоци одређене семантичке информације, и примењују за означавање особа оба пола, као што је то случај у стандардном српском језику и као што смо видели у наведеном примеру о употреби именица мушког рода за означавање имена титула и професија како мушкараца, тако и жена. Оваква асиметрична употреба граматичког рода, као што сам већ напоменула у претходном одељку, носи јасну идеолошку асоцијацију: мушки род – немаркиран, неутралан, генерички / женски род – маркиран, ограничен; мушкарац = субјекат, активан / жена = објекат, пасивна, и директно утиче на потенцирање „скривености“ жена у јавном и професионалном дискурсу, односно на њихову невидљивност у јавној сфери друштвене моћи и престижа. Како у српском, тако и у другим језицима, морфолошка средства граматичког рода најчешће се користе за овакву врсту асиметрије која своје место налази у званичним језичким политикама, стандардним речницима и прескриптивним граматицима и правописима датих језика (Jacobs, 2004; Pauwels, 2003: 553).

Ова асиметрија често се огледа и у такозваним „лексичким празнинама“ (енгл. *lexical gaps*) у великом броју језика. Наиме, како се облици именица у мушком роду смаatraју и разумеју као свеобухватни и „родно неутрални носиоци семантичког значења“, за одређене друштвене улоге, занимања, функције и сл., једноставно не постоје речи у женском роду (на пример, пилот, ватрогасац, полицајац итд. у српском језику). Посебно је интересно да се у случајевима обрнутог типа (за улоге и занимања која се традиционално повезују са женама, на пример, медицинска сестра), у случају друштвених промена које мушкарце уводе у дату сферу активности веома брзо и безболно (без друштвених отпора) уводе и нормирају

речи у мушком роду (на пример, медицински техничар). Многи заступници патријархалне језичке идеологије деценијама тврде да није неопходно уводити женске морфолошке облике (или нове речи) за занимања у која су тек недавно почеле да продиру жене, уз објашњења слична онима која сам већ навела. Горљиво се негира постојање сексизма у језику, уз аргументацију да је свака врста директног повезивања морфолошког и семантичког рода неоправдана и неприхватљива у структури већине језика, а заговорнице и заговорници овакве врсте језичког планирања најчешће се одређују као „лаици“, неупућени у тајне праве, суштинске лингвистичке анализе (Pauwels, 2003; Kalverkamper, 1979; Troemel-Ploetz 1978). Феминистички лингвистички коментари аргументовано оповргавају овакве тврдње и емпиријски доказују историјску везу између граматичког рода и друштвених функција жена и мушкараца (на пример, Cameron, 1985; Барон, 1986).

У општим цртама, анализа родно осетљивог језика може се извршити на *микро-социолингвистичком* (језичком) нивоу, који се пре свега бави морфолошким и лексичким облицима за означавање концепата, занимања, улога, функција и др. које користимо када говоримо о женама и мушкарцима. Оваква врста анализе донедавно је представљала доминантно поље истраживања у области студија језика и рода (као што смо видели у случају анализе родно маркираних морфолошких облика за именице које означавају занимања, титуле и друге друштвене улоге које жене у савременом свету почињу да обављају раме уз раме са мушкарцима). Други аспект анализе родно осетљивог језика залази у домен критичке анализе дискурса и бави се *макро-социолингвистичким* питањима значења, тумачења, конотација, репрезентација, итд., језичких пракси у контексту комуникације и успостављања, одржања и/или промене друштвених односа (не)

једнакости, хегемоније елита над остатком друштва или равноправне заступљености свих друштвених групација у расподели друштвене моћи и приступа позицијама одлучивања и доношења одлука. Ова друга врста макроанализе језика из родне перспективе још је значајно мање заступљена. Ипак, навешћу један веома интересантан пример такве анализе који, по мом мишљењу, јасно указује на значајну разлику између језичких форми и имплицитних значења које те форме могу да носе. Hall (1995) се бави истраживањем језика пет жена које у једном граду у САД-у нуде телефонске сексуалне услуге:

„Овај хај-тек медијум лингвистичке интеракције компликује традиционално схватање моћи у језику, јер жене које раде у овој индустрији свесно производе језик који се стереотипично повезује са одсуством моћи жена, али овде са циљем да добију економску моћ и групивену флексибилност (...)“.

Планирање које се усмерава на образложење потребе за променом и предлоге за саму језичку и друштвену промену

Као што сам већ навела, моје је мишљење да се језичко планирање родно осетљивог језика мора обављати успостављањем консензуса између свих заинтересованих страна и уз понуђену јасну аргументацију у корист потребе за таквом врстом језичке промене. Дакле, стратегије родно осетљивог језичког планирања морају у обзир узети различите друштвене факторе, епистемолошке традиције и културно-историјски тренутак у којем се дата говорна заједница налази. Другим речима, потребно је аргументовано изложити ставове о сексизму у употреби језика, потребу за увођењем женског виђења света и реалности у језик, и пронаћи средства за промену језичких

форми и језичког понашања³ како би се постигла симетрична и равноправна заступљеност жена и мушкараца у језику. Свака врста директног и недовољно аргументованог притиска, као што су покушаји *језичке дисрупције* (енгл. *linguistic disruption*), односно стратегије директног кршења прескриптивних правила стандардног језика⁴ без претходне расправе или хомогенизације (употребе термина у различитим контекстима кроз које они постају прихваћени на нивоу шире заједнице), по мом мишљењу, барем у контексту савременог српског друштва, овој врсти језичког планирања може да донесе више штете него користи.

Три најчешће коришћена облика родно осетљивог језичког планирања у приступу одоздо-на-горе усмеравају се на *морфолошку неутрализацију родних облика* (проналажење „средњих“ решења, односно морфолошких облика који укључују оба рода, на пример, у енглеском језику, од родно маркираног *chairman*, преко релативно неутралног *chairperson*, до потпуно родно неутрализованог термина *chair* „ председавајући/председавајућа“), на родну спецификацију морфолошких облика (на пример, учитељ/учитељица, или у случајевима неких занимања традиционално „резервисаних“ за мушкарце, као у немачком језику *polizist/polizistin*, полицајац/полицајка; жена полицајац), односно на *феминизацију*, односно на увођење нових речи које означавају жене у одређеним професијама, друштвеним улогама и сл. (на

³ Под језичким понашањем у најопштијим цртама подразумевам такозвано семантичко стереотипизирање и асиметрију при којој се употреба одређених иницијално неутралних термина користи како би се нагласила родна неравноправност и неусаглашеност у вредновању жена и мушкараца. На пример, једна потпуно немаркирана реч као што је „девојчица“ употребљена у дијалогу са одраслом женом, нарочито у професионалном контексту, поприма значајну сексистичку конотацију. Наравно, исто важи и у обрнутом смеру, али је фреквенција такве дерогативне употребе, на пример, термина „дечко“, драматично ређа.

⁴ На пример, у енглеском језику радикалне феминисткиње користе термин *herstory* уместо *history* како би нагласиле родну перспективу у сагледавању, разумевању и интерпретацији историјских чињеница.

пример, нова реч која би у српском језику означила жену pilota или жену ватрогасца, с обзиром на чињеницу да се већи део српске јавности слаже да речи као што су пилоткиња или ватрогаскиња „не звуче добро“⁵). Наравно, одабир једне од стратегија, или њихово комбиновање зависиће у великој мери и од саме структуре датог језика: језици који имају комплексне морфолошке системе, као што је случај са српским и немачким језиком, морају се третирати на значајно различите начине од језика какав су, рецимо, енглески или дански (који упркос сложености морфолошког система дозвољава другачије облике корпусног планирања), који дозвољавају релативно једноставну неутрализацију семантичких облика женског и мушког рода облика именица.

Спровођење родно осетљиве језичке политике и планирања

Родно осетљиво језичко планирање до сада готово никада није било у фокусу званичне језичке политике и језичких планера у оквиру званичних државних институција. Дакле, као што сам већ навела, оно се и дан-дanas спроводи кроз активности одоздо-на-горе, са циљем да се кроз јасно дефинисане методе и технике деловања на различитим друштвеним и језичким нивоима доведе у жижу интересовања језичке политике с врха. То подразумева пре свега делатност на плану личне језичке праксе и/или језичке праксе заинтересованих делатних заједница, уз усклађивање са евалуираном језичком праксом (кроз процес који бисмо могли назвати *језичком*

⁵ Истичем, наравно, да је питање шта „звучи добро“ у једном језику подложно променама, опет у складу са друштвено-културно-политичко-историјским и другим условима тренутног развоја једне заједнице. Ословљавање са „друг/другарица“ уместо „господин/госпођа/госпођица“ било је у потпуности устаљено и прихваћено у деценијама после Другог светског рата, да би након промена социјалистичког режима поново у потпуности нестало из употребе.

хармонизацијом, у којем се алтернативне језичке форме и структуре диференцирају и њихова употребна вредност евалуира у самој језичкој пракси унутар говорне заједнице). На пример, на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета у Београду, одлучили смо да на сајт наше Катедре укључимо родно диференциране називе за титуле наставника и сарадника, те тако имамо *секретарку* (уместо секретара, термина који се појављује на свим другим катедрама без обзира на пол особе која врши ову веома важну и одговорну административну дужност, која се никако не може заменити нити поистоветити са дужностима секретарице), *асистенткиње*, *доценткиње*, *ванредне професорке*, као и асистенте, ванредне професоре итд. Ова врста иницијативе на нивоу наше академске делатне заједнице један је од начина да се покаже алтернативни пут за употребу родно осетљивог језика, без наметања решења онима који за њих нису спремни из било којих разлога. Са друге стране, како је све у језику питање конвенција, договора, али и навике, сматрамо да би оваква врста језичке делатности могла да подстакне друге да на сличан начин размишљају и да тиме започнемо (дуг) процес хармонизације родно осетљивих језичких облика, барем у академској сфери.

Други начин вршења утицаја на академске и друштвене актере који имају утицаја на званичну језичку политику јесте кроз кодекс несексистичке употребе језика које често издају феминистичке асоцијације и феминистичке лингвистичке групе (на пример, Савић et al, 2009). Циљна популација за овакве кодексе, поред званичних језичких планера, јесу и издавачке и медијске куће које на нивоу сопствених организација могу да одлуче да на тај начин уведу родно осетљиву перспективу у своју језичку делатност и свакодневну издавачку односно медијску праксу.

Трећи, и можда тренутно најзначајнији/најефективнији приступ родно осетљивом језичком планирању јесу активности државних и наддржавних (интернационалних) институција које се баве унапређењем родне равноправности и положаја жена у великом броју земаља. На пример, Генерална скупштина Уједињених нација је још 1979. године усвојила Конвенцију о елиминацији свих облика дискриминације жена (*The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)*), која је 1981. године ратификована и у СФРЈ; UNESCO је 1999. објавио Водич за употребу родно неутралног језика (наведено према Савић et al. 2009). Како се наводи у предговору превода Конвенције из 2008. године, и пратећих евалуативних извештаја Комитета за елиминацију дискриминације жена Уједињених нација,

„за доследно спровођење Конвенције у Републици Србији је обезбеђен правни оквир Уставом Републике Србије, низом законских аката и формирањем институционалног оквира: Савета за равноправност полова Владе Републике Србије, Одбора за равноправност полова Националне скупштине Републике Србије, Одбора за равноправност полова АП Војводине, Секретаријата за рад, запошљавање и равноправност полова АП Војводине, заменице републичког заштитника грађана и Покрајинског омбудсмана, као и формирањем савета и комисија за родну равноправност у локалним самоуправама“ (Мићуновић, 2008: 5).

При Министарству рада и социјалне политике Републике Србије 2008. формирана је и Управа за родну равноправност која је на себе преузела одговорност за праћење спровођења смерница Конвенције и препорука Комитета. Управа за родну равноправност издала је и

Националну стратегију за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности, коју је усвојила Влада Републике Србије и на основу које су припремљени национални акциони планови за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности у стратешким областима образовања, здравствене заштите, економије, одлучивања, медија и борбе против насиља над женама.⁶ Активности оваквих званичних институција, које нису директно задужене за формирање и спровођење језичке политике, такође су од кључног значаја за подизање свести научне, законодавне и шире јавности о релевантности питања у вези са употребом родно осетљивог језика у различитим аспектима друштвеног живота и образовног, административног и професионалног домена употребе језика, јер оне имају могућност приступа органима државне управе, и омогућавају тако неопходно потребну видљивост жена у јавној сфери и препознавање потребе за употребом родно осетљивог језика који њихово присуство прати или би требало да прати. Извештај који је пред вама, један је од резултата делатности Управе за родну равноправност при Влади Републике Србије која је препознала да промена понашања захтева промену свести и културних модела, те да је језик једно од кључних средстава којима се културни модели и разумевање света око нас преносе, утемељују и/или мењају у свакој друштвеној средини, то јест да је језичко понашање са једне стране одраз а са друге средство за одржање постојећих друштвених односа родне неједнакости и неравноправности, односно за успостављање нових односа заснованих на једнакости и равноправности свих чланова друштвене заједнице.

⁶ Национални акциони планови израђени су уз подршку UNDP пројекта под називом "Strengthening the role of civil society in shaping poverty related policies and practices".

Процењивање ефеката родно осетљиве језичке политике и планирања

Све наведено потенцијално се може свести на „мртво слово на папиру“ уколико се не врши систематична и континуирана процена ефеката спроведених мера родно осетљиве језичке политике, како би се утврдило да ли су и у којој мери нове, предложене језичке и комуникативне праксе прихваћене и да ли се на прави начин употребљавају у комуникацији међу члановима дате говорне заједнице. При томе увек треба имати на уму да су све мере, као и њихова евалуација, релативне, односно да не постоје апсолутни циљеви било које интервенције на језику (независне од друштвене средине у којој се спроводе), те да се и спроведени резултати морају мерити искључиво релативним критеријумима у складу са претходно дефинисаним циљевима. Свакако, циљ сваке родно осетљиве језичке политике и планирања јесте унапређење родне равноправности и једнакости. У зависности од ширих друштвено-политичко-културолошких фактора, појединачни циљеви овакве врсте политике значајно ће варирати. У нашој средини, на пример, први циљ још је развијање свести међу члановима академске и шире јавности о постојању сексизма у језику и о присуству структуралне и семантичке асиметрије која не кореспондира са језичком структуром већ са патријархалним културним моделом и традиционалном језичком идеологијом присутном у нашој друштвеној средини. У некој другој култури, англосаксонској, германској или скандинавској, на пример, овај циљ већ је постигнут, те се у датим срединама фокус одавно преместио на корпусно планирање у којем се проналазе оптимална морфолошка и лексичка решења за постојеће морфолошке и лексичке празнине у језичком систему које би пратиле процес еманципације жена и њихово равноправно укључивање у јавну сферу одлучивања и

друштvene моћи. Истраживања друштвених постигнућа родно осетљиве језичке политике и планирања у свету и код нас још су веома ретка и често спроведена на основу „анегдоталног“ методолошког поступка. На пример, у енглеском језику постоји анегдотално тумачење (базирано на личном искуству и истраживачица и истраживача и њихових пријатеља и познаника) о тренду употребе морфеме *-person* свугде где се раније употребљавала морфема *-man*; постоје и истраживања о употреби титуле *Ms.* која не идентификује брачни статус жене која је користи, уместо *Miss.* или *Mrs.*, са тврђом да ова употреба у највећем броју случајева корелира са потребом говорника да користе родно осетљив, односно несексистички језик (Ehrich & King, 1994; Pauwels, 2001), али не постоје јасно методолошки и емпиријски засноване студије које би на прави начин утврдиле да ли ове промене прате промене у когнитивним културним моделима и менталним репрезентацијама друштвених улога и вредновања жена и мушкараца у једном друштву.

Другим речима, разоткривање идеологизације језичких значења и језичке употребе, ефекти тог процеса, као и ефекти предложених промена, било да оне долазе са врха или из перспективе појединачне или употребе језика у делатној заједници, тек треба да нам дају јасније закључке о начинима на које би све три претходне фазе родно осетљиве језичке политике и планирања требало спроводити у будућности.

Језичка образовна политика и родно осетљив језик

Језик образовања, који укључује усмени и писани медијум употребе језика у контексту образовног домена (дакле како језик свакодневне комуникације у школи, тако и специфичну терминологију у вези са образовним предметима, наставним програмима и плановима), као и језик администрације и организације живота у школи једно је од кључних извора из којег ученице и ученици добијају информације о питањима рода, родних улога, родних идеологија⁷ и културних модела друштвене заједнице којој припадају, као и друштвених и културних заједница других средина, земаља, итд. (за детаљнију аргументацију, в. Swann, 2003).

На почетку овог одељка усмерићу пажњу на питања језика и рода у говорним праксама ученица и ученика, а потом ћу покушати да понудим неколико смерница за анализу образовне литературе, административних пракси и употребе језика од стране наставног и административног особља у светлу присуства или одсуства родно осетљивог језика у школи.

⁷ Под родном идеологијом подразумевам „систематичан скуп културних веровања кроз које друштво конструише и намеће своје родне односе и праксе. Родна идеологија садржи легенде, приче и митове о томе шта значи бити мушкарац или жена и сутерише како и једни и други треба да се понашају у друштву“ (Hussein, 2005: 59). Значајан део школске лектире у српском језику нуди веома илустративне примере родних идеологија које се даље преносе на поимање света ученика и ученица током читавог обавезног школовања (в. Плут, 2004; Стефановић, 2008, за детаљнију расправу родне перспективе у уџбеничкој литератури).

Како говоре девојчице и дечаџи у школи?

Донедавно се значајан део истраживања о роду и језику у образовном систему посвећивао документовању разлика у језичким праксама девојчица и дечака, чињеницама да они користе различите разговорне стилове, да пишу на различите начине, да читају различите књиге, као и резултатима истраживања по којима постоји корелација између пола и академског постигнућа (девојчице се често сматрају зрелијима, напреднијима у школи, док се дечацима приписује одсуство пажње, немарност и незаинтересованост барем у првим фазама образовног процеса (Swann, 2003: 632). Највећи део тих истраживања базирао се на моделу „две културе“ (енгл. *two-cultures model*) који је осамдесетих година прошлог века развила америчка лингвисткиња Дебора Танен. Овај модел тежи да, за разлику од модела доминације,⁸ жене постави у један равноправнији положај у односу на мушкарце, при томе уочавајући и прихватајући различитост њихових говорних делатности. Основна претпоставка теорије различитости је да жене и мушкарци говоре различитим *дијалектима*, што се објашњава различитостима у процесу социјализације (одрастања и школовања) које проузрокују различитост у процесу усвајања језика и у аспектима соџио-психолошког развоја. Другим речима, развој деце је пре свега условљен друштвеном структуром вршњачке интеракције: девојчице и дечаџи се играју пре свега са представницима сопственог пола, а њихове различите вршњачке групе имају потпуно различите друштвене структуре и норме интеракције (Tannen, 1990). Код девојчица језик представља средство

⁸ Доминација мушкараца над женама у оквиру теорије доминације илуструје се изражавањем позиције моћи у конверзацији од стране мушкараца који жене чешће прекидају у говору него обрнуто, не настављају конверзацију на теме које започињу жене, заузимају већи конверзацијски простор (говоре дуже и више од жена), и успостављају семантичке парове прихваћене на нивоу шире друштвене заједнице у којима женски род има отворено дерогативно значење.

за успостављање интимности, а разговор симбол пријатељства и поверења:

„За жене, као и за девојчице, интимност је појка њихових међусобних односа, а разговор је ниш од које се шканина пријатељства ствара. Девојчице стварају и одржавају пријатељства размењујући тајне; слично, одрасле жене конверзацију схватају као камен темељац својих пријатељстава“ (Tannen, 1990).

Дечаци, са друге стране, пријатељства базирају пре свега на физичкој акцији којом испољавају присност: везе међу њима стварају се тако што одређене ствари раде заједно. Групе дечака су често бројније, инклузивније, и имају јаснију хијерархијску структуру, те је међу њима од малих ногу присутна борба да се избегне подређени положај у групи (Tannen, 1990).

Tannen (1990) такође уочава да постоје и физички корелати (механика конверзације, како је она назива) различитих модела социјализације дечака и девојчица; на пример, положаји које заузимају при разговору (а ово се, према датој ауторки, може превести на све узрасте): девојчице гледају једна другу у очи, дечаци седе под углом један од другог и гледају по просторији. Исто тако, девојчице надуго и нашироко говоре о једној теми, док су дечаци склонији да скачу с теме на тему; девојчице производе више пратећих звукова као реакцију на говор саговорника „аха, ммм, да, стварно...“, дечаци ћутањем показују да слушају.

Према закључцима ове ауторке, разлике у комуникативним обрасцима јасно се уочавају и у образовном процесу. Дечаци и девојчице у мешовитим одељењима успостављају односе који се касније пресликавају на њихове односе у зрелом добу: дечаци се „такмиче“ како би се наметнули вршњачкој групи, говоре чешће и више

пред читавом групом, док су девојчице уздржаније и, опет, мање видљиве. Мој лични утисак је да је у универзитетској сфери ситуација слична: студенти (који су, рецимо, на Филолошком факултету Универзитета у Београду значајно малобројнији од студенткиња) лакше се и чешће одлучују да се укључе у дискусије на часовима, али и да понуде више неформалних коментара упућених професорима и читавој групи. На тај начин се из генерације у генерацију преноси модел по коме је јавни говор право и привилегија мушкараца. Оно што Тannen анализира требало би да има директне конвенције за образовни систем: настава и технике рада у учионици требало би да укључе разлике и у језичком испољавању полова, кроз рад у групама, паровима, јавне дискусије и дебате, чиме би се подигао ниво самосвести о сличностима и разликама са којима наступамо како у приватној тако и у јавној сфери комуникације.⁹

Ипак, чак и ова ауторка (која је стекла светску славу својим научно-популарним текстовима на ову тему) у својим новијим анализама конверзације (Tannen, 1993; 1995; 2005) указује на то да ниједна конверзацијска стратегија (одабир теме, прекидања или преклапања у

⁹ Социјализација у раном узрасту своје корелације налази и у животу одраслих особа. На пример, према Tannen, на радном месту, према наведеној парадигми, жене су склоније да користе комуникативне стратегије „заједништва и подршке“, док мушкарци теже стратегијама „такмичења“ (што се објашњава њиховом потребом да се „наметну“ остатку групе са којом су у дагом тренутку у интеракцији). Тиме се хијерархијска структура мушко-женских група још више потенцира, а жене постижу слабије резултате на радном месту једноставно јер су мање „видљиве“ у комуникацији и интеракцији. Такође, овај модел претпоставља и да различити облици социјализације девојчица и дечака условљавају и различиту комуникативну динамику унутар породице: деца (оба пола) спремнија су да своју интиму поделе са мајкама (са којима у највећем броју случајева у традиционалној породици имају много већу фреквенцију свакодневне интеракције; уз то, мајке/жене склоније су изражавању емоција, физичком контакту, мажењу и љубљењу дече од очева; очеви у традиционалном патријархалном систему више су окренути спољном свету, мање се баве децом, мање разговарају са својим супругама, и не вербализују своје емоције). Наравно, ово је све подложно корекцијама, јер се концепт породице у свету у којем живимо значајно променио, те је тешко тврдити да ове генерализације и данас имају универзалну вредност коју им пре 20-ак година придаје Debra Tannen.

говору, тишина, итд.) не мора бити у директној корелацији са родом говорника, то јест да ниједну стратегију сви говорници унутар једне заједнице не користе увек према универзалној шеми на скали доминација-субмисивност. Напротив, прекидање некада може бити знак подршке, тишина знак контроле. Интеракција индивидуалних стилова говорника резултира у успостављању одређених односа друштвене моћи у комуникацији.

Управо због свега наведеног, новија истраживања језика и рода, посебно у школском/образовном контексту, усмеравају се на анализу процеса формирања родног идентитета, који се, као што сам већ навела, развија, креира и рекреира током читавог живота људске јединке. *Теорија перформативности*, односно *теорија активности* инсистира на чињеници да је интра-групна варијација (дакле, варијација у језичком понашању међу девојчицама и дечама унутар једнополних група) у значајној вези са контекстом језичке интеракције и са хијерархијским устројством дате групе, са једне стране, односно са вредновањем сопствене групе у односу на остале групе значајне за интеракцију у датој говорној/културној средини. Овде поново кључно место заузима концепт *делатне заједнице*, јер она, дефинисана као група особа које раде на остварењу истих циљева, заправо у образовном контексту указује на групне поделе према друштвеним корелатима које у датом тренутку у датој културној средини и у датом образовном контексту девојчицама и дечама представљају смислене, вредносне и животно важне аргументе (на пример, традиционална подела на „штреберке и штребере“, „шмекерке и шмекере“, „пропалитете“, итд.) (в. Bucholtz, 1999. за детаљнију анализу). На пример, анализа језичке праксе и њених идеолошких корелата међу девојчицама „штреберкама“ коју нуди *Bucholtz (1999)*, указује на чињеницу да ове девојчице граде свој родни и општи

друштвени идентитет кроз употребу језика која се значајно разликује од употребе језика неких других вршњачких друштвених групација у школи. Њихову језичку праксу карактерише избегавање жаргонских термина и нестандартних језичких форми и сленга, виша фреквенција употребе лексичких форми које се нормално идентификују као део формалног стила (на пример, употреба позајмљеница латинског и грчког порекла), као и употреба „игре речима“, метафора, асоцијативних конструкција, и сл. Како ова ауторка истиче, оваква врста језичког понашања и формирање „женског штреберског идентитета“ у школској средини може представљати и изазов стереотипу образовног система који је „у најбољем случају некомпатибилан, а у најгорем случају отворено непријатељски настројен према реализацији женских интелектуалних капацитета“ (Bucholtz, 1999: 213). Другим речима, позитивни аспекти овакве врсте друштвеног идентитета у школи значајно доприносе афирмацији интелектуалних капацитета чланица дате делатне заједнице.

„(Ова) делатна заједница потенцира вредност интелектуалних постигнућа, што се огледа и у нејезичким карактеристикама идентитета у свим облицима понашања која су у вези са светом школе, књига и знања“ (Bucholtz, 1999: 214).

Другим речима, ове девојчице препознају знање као веома вредан симболичан капитал и хијерархијска структура њихове делатне заједнице у великој мери зависи од позиционирања на скали знања које чланице групе препознају као релевантно, пожељно или потребно. У исто време, оне се хијерархијски позиционирају у односу на остале делатне заједнице у школи. Њихово вредновање од стране представника других делатних заједница може бити позитивно или негативно,

али је важно да оне сопствени идентитет позитивно вреднују на основу друштвених значења и критеријума које оне себи постављају као валидне и релевантне.

Наравно, концепт делатне заједнице подразумева могућност родно-мешовитих група унутар и изван школских учионица (за почетак, веома је лако замислити постојање сличне делатне заједнице „штребера“ међу дечацима). Управо због тога, неопходно је идентификовати вредносне системе и културне моделе које децу и омладину обликују у једној друштвено-културној средини, а језичка пракса анализирана кроз призму критичке социолингвистике и критичке анализе дискурса један је од изврских начина да се продре у суштину и да се појасни структура њихових хијерархијских система вредности, интра- и интер-групне динамике и општих идеологија (представа о свету) на основу којих деца различитих узраста формирају своје друштвене, а самим тим и родне идентитете.

Дакле, једна од смерница у језичком планирању у оквиру образовне језичке политике свакако би морала бити етнографско, критичко социолингвистичко истраживање језичких пракси деце различитих узраста у циљу идентификације начина на које едукатори и творци образовних политика могу да покушају да на позитиван и ефикасан (деци прихватљив) начин утичу на формирање позитивних родних, културних, етничких и професионалних идентитета својих ученица и ученика.

Како пишу и говоре ауторке и аутори уџбеника, наставнице и наставници, професорке и професори?

Како Блумберг (2007) наводи, родни стереотипи и родне предрасуде према женама у уџбеничкој литератури много су мање опасни од чињенице да у многим деловима света још постоји озбиљна препрека за системско увођење девојчица у свет образовања на различитим нивоима. Ипак, уџбеници представљају најзначајнији део наставних програма, пивоталну тачку наставног процеса и процеса учења, и стога имају веома значајну улогу у преносу и усвајању знања и вештина, али и вредносних система и културних модела у сваком друштву. Оно што је такође значајно је да су родне предрасуде у уџбеницима, као и у свакој другој употреби језика често „невидљиве“ широј јавности која моделе и улоге намењене женама и мушкарцима осликане кроз уџбеничку литературу прихвата као „здраворазумску истину“, управо као и ставове о односу структуре језика, морфолошких облика за род и семантичког рода и идеолошких значења које садржи корелација између ових елемената.

Критичка анализа дискурса уџбеничке литературе из ове перспективе, међутим, још није нашла своје место у простору социолингвистичких истраживања односа језика и рода ни у светским размерама, док се неки од њених аспеката спроводе кроз истраживања у педагогији и образовној лингвистици (енгл. *educational linguistics*). Мишљења сам да један интердисциплинарни приступ овој тематици своје значајно место мора пронаћи у свакој озбиљној и одговорној образовној политици, па тиме и у језичкој образовној политици. Још једна смерница истраживања ове тематике односи се на корелацију сексизма у литератури, са једне, и академских постигнућа

и професионалног развоја девојчица и дечака са друге стране (како у земљама у развоју, тако и у развијеним земљама):

„До сада, највеће изненађење представља чињеница да не постоје студије које се баве утицајем и последицама ове врсте сексизма на моделе образовног понашања и професионална постигнућа девојчица и дечака. Дакле, ми не можемо поуздано знати колику препреку представљају родне предрасуде у уџбеничким материјалима и наставним програмима. Не знамо да ли оне више утицаја имају у сиромашнијим земљама у слабијим образовним системима или не. Једноставно не знамо!“ (Блумберг, 2007: 33).

Према извештају Стефановић (2008), у Србији је спроведено веома мало истраживања која се директно баве родним аспектима дискурса уџбеничке литературе у основношколском и средњошколском образовању. На пример, Јарић (1994) анализира родне елементи у буква-рима и читанкама српског језика за основну школу:

„Ауторка закључује да, без обзира на постојање извесних разлика у приказивању женских и мушких ликова у буквару и читанкама, уџбеници подржавају патријархални образац мушко-женских односа, уместо да га мењају. На крају рада она цитира теоретичарку Шери Ортнер која каже да друшачије културно виђење може израсћи једино из друшачије друштвене стварности, а друшачија друштвена стварност може израсћи једино из друшачије културног виђења“ (Јарић 1994: 116, цит. у Стефановић, 2008: 6).

Већина ауторки и аутора које у свом извештају цитира Стефановић, чак и када се не баве искључиво родним перспективама уџбеничке литературе, слаже се у

чињеници да „све активне, главне и интелектуалне улоге бивају мушке, а посматрачке и пратеће женске“ (Маринковић, 2004: 90, цит. у Стефановић, 2008: 15), односно да се патријархални културни модел који је у сржи већине представа о женама и мушкарцима у анализираној уџбеничкој литератури јасно огледа у „приказивању жена као „епизодних“ ликова, дефинисаних у оквиру природних односа и „биолошке функције“, без занимања, без могућности доношења одлука“ (Опсеница 2003: 173, цит. у Стефановић, 2008 9). Како ауторка у закључку наводи,

„Резултати свих истраживања показују да постоји родна неравноправност када је у питању заступљеност и представљање женских и мушких ликова у уџбеницима (она је присутна у текстовним, ликовним и дидактичким прилозима); стереотипи су посебно тврдокорни у дистрибуцији социјалног простора, женским ликовима и даље припада породична, приватна сфера, а мушким професионална, јавна сфера живота. Такође, родних стереотипа има мање у уџбеницима намењеним деци припадницима/ама националних мањина и деци са лако менталном недовољном развијеношћу, него у уџбеницима за децу из доминантне популације. У позитивне тенденције може се убројати нарушавање стереотипа приликом представљања особина женских и мушких ликова у уџбеницима, иако так да ликови чешће решавају сукобе ненасилним него насилним средствима, као и родно неутрална употреба језика приликом формулисања питања“ (Стефановић, 2008: 56).

Образовна језичка политика морала би, дакле, да се озбиљно позабави критичком анализом дискурса уџбеничке литературе, у циљу разоткривања језичких и, што је много значајније, општих културно-цивилизацијских

идеологија базираних на патријархалном културном моделу које и данас, на почетку 21. века, значајно умањују улогу и вредност жена како у интерпретацији историјских догађаја, тако и у тумачењу њене улоге, потенцијалних интелектуалних и друштвених капацитета у савременом свету. У том смислу, сматрам да закључци које нуди Плут (2004) могу бити веома корисни као смернице у дефинисању језичке образовне политике и става према родној перспективи у уџбеничкој литератури:

„Питања на која би требало да се усредсредимо су следећа:

1. Како желимо да изгледа слика жена о њима самима? Шта оне треба да желе од самих себе (женско „ја“)?
2. Какав је однос жена према другим женама, према мушкарцима и према својим ближњима, уопште (женско „ти“)?
3. Како се жене као група идентификују (женско „ми“)?
4. Ко су за жене „они“ и какав је однос жена према њима?
5. Како конструишемо женску прошлост (женско „старо“)?
6. Како конструишемо женску будућност (женско „ново“)?
7. Какав је однос „ја – ти“ у позитивном родном моделу?
8. Какав је однос „ми – они“ у позитивном родном моделу?
9. Какав је однос „ново – старо“ у позитивном родном моделу?“ (Плут, 2004: 48)

И коначно, аспект образовне политике који би се бавио родним и језичким идеологијама, културним моделима

и хијерархијом друштвених вредности наставног и административног особља, до сада практично није био покривен ни студијама у свету нити онима обављеним у нашој земљи. Дакле, све што би се о том аспекту образовног процеса могло у овом тренутку рећи било би анегдоталне природе и ја се у такав ментални експеримент нећу упуштати. Мислим да је потпуно очигледно да наставно особље игра значајну улогу у формирању идентитета ученица и ученика са којима ради, па начини на који оно преноси своје виђење света, науке и вредности и значаја образовања, као и прагматично вредновање резултата образовања у контексту одабира будуће професије могу да буду од пресудног значаја у исходима образовања сваког детета у датој друштвеној средини. Свако родно стереотипизирање, родна морфолошка и лексичка асиметрија, као и различито вредновање интелектуалних капацитета и потенцијалних одговарајућих занимања дечака и девојчица може значајно успорити или омести прогрес у путовању кроз образовни систем. Дакле, образовна језичка политика мора укључити и анализу језичког и општег понашања наставног и административног особља, у циљу разоткривања не само родних, већ и етничких, расних и других идеологија и негативних стереотипа. Не у циљу санкционисања оних који их поседују или укључују у своју језичку праксу, већ у циљу подизања критичке свести образовне заједнице кроз осмишљене и добро програмиране активности у оквиру којих ће се свим заинтересованим странама (укључујући и родитеље и старатеље деце) аргументовано понудити нови облици формирања родног, националног, расног, етничког, професионалног, итд. идентитета који деци различитих узраста могу помоћи да израсту у зреле особе сигурне у себе и у своје потенцијале, и спремне да раде на достизању максимума сопствених интелектуалних и професионалних капацитета.

Закључци

Родни аспект наших идентитета представља један од кључних елемената наше перцепције сопственог места у свету, нашег односа са члановима наше друштвене заједнице и ставова према различитости, односно према особама и групама различитим од наших. Род је друштвена категорија која се развија и мења током живота и која корелира са великим бројем других друштвених променљивих, које такође варирају од једног животног доба до другог. Управо због тога, род се не може сагледати у изолацији од осталих друштвених аспеката идентитета: етничитета, друштвене класе, образовања, вредносних система, културних модела и општих идеологија, кроз које сагледавамо свет у којем живимо.

Језик, као основно средство комуникације међу људима, представља један од кључних елемената за успостављање и одржање међуљудских односа, те за трансгенерацијски и интрагенерацијски пренос ставова, вредности, идеологија и културних модела једне говорне заједнице. Дакле, језик се никако не може сагледати независно од својих говорника; он је у исто време одраз њиховог поимања света и средство за формирање вредносних система који нам помажу да разумемо свет и људе око нас. Другим речима, језик је једно од кључних средстава у процесу формирања културних образаца који утичу на устројство друштвених и говорних заједница, на формирање међуљудских односа на приватном и јавном плану, на концепт друштвене моћи, друштвене раслојености и хегемоније. У том смислу, употреба језика у директној је корелацији са природом друштвених односа у једној заједници, а анализа употребе језика (кроз теоријско-методолошке постулате критичке социолингвистике и критичке анализе дискурса) нуди нам обиље података о суштини тих односа моћи и немоћи, равноправности

или хегемоније, на којима почивају наша друштва. И, да кренемо корак даље, као и свака критичка анализа језика, и ова врста анализе покушава не само да опише и објасни језичко-друштвено-културно-политичко-економске корелате нашег бивствовања, већ и да укаже на болна места у међуљудским односима и тиме покуша да отвори пут успостављању једног равноправнијег и толерантнијег света у којем живимо.

Када је у питању однос језика и рода, кључна питања којима се студије тог усмерења баве тичу се питања постојања родне разлике у употреби језика, начина њеног испољавања у језику и кроз језик, језичких форми које та диференцијација поприма, и њених друштвених корелата/ефеката.

Како је питање онога што је пожељно и прихватљиво у језику увек у вези са природом друштвених односа, позиционирањем особа у друштвеној хијерархији и поимањем морално прихватљивог или препорученог друштвеног понашања, родне карактеристике језика најчешће много говоре о томе на који начин функционишу и какве су природе заједница жена и мушкараца у датом друштву. У том смислу, родна перспектива у језику у директној је корелацији са вредновањем и позиционирањем жена и мушкараца на хијерархији друштвене моћи, могућности приступа истој и њихове „видљивости“ односно сфере утицаја када једном на позицију моћи дођу. У том контексту, концепт језичке идеологије од кључног је значаја за разумевање тих женско-мушких друштвених односа и хијерархије, јер управо начини на које говоримо о женама и мушкарцима у професионалној, политичкој и административној сфери, као и наша интерпретација употребе родно осетљивог језика у тим доменима, нуди низ импликација и информација о суштинској вези између језичке праксе, опште идеологије једне говорне

заједнице и имплицитних или експлицитних ставова према значају и улози жена и мушкараца у тој заједници.

Питања језичких идеологија и родно осетљивог језика налазе се у директној спреси са језичком политиком и планирањем.

Циљ критичког социолингвистичког приступа језичком планирању и политици у контексту анализе родне перспективе у језику јесте постизање одређених друштвених помака и промена који би водили успостављању родне равноправности и једнакости жена и мушкараца у приступу друштвеној моћи. У том смислу, родно осетљива језичка политика мора бити јасно дефинисана, методолошки прецизно утемељена, а њена потенцијална имплементација на нивоу говорне заједнице подложна евалуацији и квалитативно и/или квантитативно мерљива. Било да се ради о приступу с врха или о приступу одоздо-на-горе, њихов циљ је јединствен, те да би имплементација ове политике била успешна и ефикасна мора да задовољи епистемолошке ставове теоретичарки и теоретичара свих оријентација, са једне, и комуникацијске потребе друштвене заједнице са друге стране. Исто тако, веома је важно истаћи да појединачни циљеви родно осетљиве језичке политике и планирања значајно зависе од ширих друштвено-политичко-културолошких фактора, то јест разликују се од једне друштвене заједнице до друге, те се у различитим моментима у времену не могу мерити апсолутним, већ релативним критеријумима дефинисаним на основу остварљивих и реалних циљева.

У контексту анализе језика и рода, из перспективе језичке политике и планирања, постоји још једна веома значајна област истраживања и деловања, а то је област језичке образовне политике.

Социолингвистичка анализа језика у школи до сада се најчешће усмеравала на питања односа језика и рода у говорним праксама ученица и ученика, а новији радови у овој области још једном указују на чињеницу да родни идентитет корелира са различитим другим друштвеним корелатима које у датом тренутку у датој културној средини и у датом образовном контексту девојчицама и дечацима представљају смислене, вредносне и животно важне аргументе, те да је тешко, односно практично немогуће, говорити о два раздвојена варијетета/дијалекта, једном који је карактеристика девојчица и другом који је карактеристика дечака. Концепт делатне заједнице, веома присутан у истраживању односа језика и рода уопште, овде је посебно користан јер омогућава идентификацију датих друштвених параметара на основу којих можемо аргументовано говорити о интра-групној и интер-групној језичкој варијацији и о утицају који она има на формирање вредносних система деце у различитом узрасту. На пример, формирање „женског штреберског идентитета“ у школској средини о којем сам говорила, може представљати и изазов стереотипу образовног система који ниподаштава интелектуалне капацитете девојчица и може значајно допринети афирмацији интелектуалних капацитета чланица дате делатне заједнице. Наравно, како концепт делатне заједнице подразумева могућност родно-мешовитих група унутар и изван школских учионица, неопходно је идентификовати вредносне системе и културне модеље који децу и омладину обликују у једној друштвено-културној средини, а језичка пракса анализирана кроз призму критичке социолингвистике и критичке анализе дискурса један је од изврских начина да се продре у суштину и да се појасни структура њихових хијерархијских система вредности, интра- и интер-групне динамике и општих идеологија (представа о свету) на основу којих деца различитих узраста формирају своје друштвене,

а самим тим и родне идентитете. Дакле, једна од смерница у језичком планирању у оквиру образовне језичке политике свакако би морала бити етнографско, критичко социолингвистичко истраживање језичких пракси деце различитих узраста у циљу идентификације начина на које едукатори и творци образовних политика могу да покушају да на позитиван и ефикасан (деци прихватљив) начин утичу на формирање позитивних родних, културних, етничких и професионалних идентитета својих ученица и ученика.

Критичка анализа дискурса уџбеничке литературе у оквиру образовне политике и образовне језичке политике још није нашла своје место у простору социолингвистичких истраживања односа језика и рода ни у светским размерама, а неки од њених аспеката спроводе се кроз истраживања у педагогији и образовној лингвистици. Мислим да један интердисциплинарни приступ овој тематици своје значајно место мора пронаћи у свакој озбиљној и одговорној образовној политици, па тиме и у језичкој образовној политици. Још једна смерница истраживања ове тематике односи се на корелацију сексизма у литератури, и академских постигнућа и професионалног развоја девојчица и дечака како у земљама у развоју, тако и у развијеним земљама. Коначно, аспект образовне политике који би се бавио родним и језичким идеологијама, културним моделима и хијерархијом друштвених вредности наставног и административног особља, до сада практично није био покривен ни студијама у свету нити онима обављеним у нашој земљи. С обзиром на чињеницу да наставно особље игра значајну улогу у формирању идентитета ученица и ученика са којима ради, начини на који оно преноси своје виђење света, науке и вредности и значаја образовања, као и прагматично вредновање резултата образовања у контексту одабира будуће професије,

могу да буду од пресудног значаја у исходима образовања сваког појединог детета у датој друштвеној средини. Свако родно стереотипизирање, родна морфолошка и лексичка асиметрија, као и различито вредновање интелектуалних капацитета и потенцијалних одговарајућих занимања дечака и девојчица, може значајно успорити или омести прогрес у путовању кроз образовни систем. Дакле, образовна језичка политика мора укључити и анализу језичког и општег понашања наставног и административног особља, у циљу разоткривања не само родних, већ и етничких, расних и других идеологија и негативних стереотипа.

У сваком случају, све активности у вези са родно осетљивом језичком политиком и планирањем требало би схватити као нека од средстава за подизања критичке свести академске и образовне заједнице, али и шире јавности, кроз аргументовано представљање могућности формирања нових облика родног, националног, расног, етничког, професионалног итд. идентитета који ће и деци различитих узраста и одраслима помоћи да постану особе сигурне у себе и у своје потенцијале, и спремне да раде на достизању максимума сопствених интелектуалних и професионалних капацитета.

Библиографија

Baron, Dennis. 1986. *Grammar and Gender*, New Haven, CT and London: Yale University Press.

Bergvall, Victoria L. 1999. Toward a comprehensive theory of language and gender. *Language in society*, 28 (2): 273–293.

Bing, Janet M. & Victoria L. Bergvall. 1996. The question of questions: Beyond binary thinking. In: V. L. Bergvall et al. (eds.) *Rethinking language and gender research: Theory and practice*. London: Longman, pp. 1–30.

Blumberg, Rae Lesser. 2007. Gender bias in textbooks: a hidden obstacle on the road to gender equality in education. Background paper commissioned for the EFA Global Monitoring Report 2008, Education for All by 2015: will we make it?

Bucholtz, Mary. 1999. Why be normal? Language and identity practices in a community of nerd girls. *Language in Society*, 28: 203–223.

Cameron, Deborah. 1985. *Feminism and Linguistic Theory*. London: Macmillan.

Cameron, Deborah. 1995. *Verbal hygiene*. London: Routledge.

Cameron, Deborah. 1997. Theoretical debates in feminist linguistics: Questions of sex and gender. In: R. Wodak (ed.), *Discourse and gender*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 21–36.

Cameron, Deborah. 1999. Language: Linguistic relativity: Benjamin Lee Whorf and the return of the repressed. *Critical Quarterly*, 41(2): 153–156.

Cameron, Deborah. 2003. Gender and language ideologies. In: Janet Holmes & Miriam Meyerhoff (eds). *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell, pp. 447–467.

Coulson, Seana. 1992. Is Incest Best? The Role of Pragmatic Scales and Cultural Models in Abortion Rhetoric. *Center for Research in Language Newsletter* 7 (2).

Eckert, P. & S. McConnell-Ginet. 1992. Think practically and look locally: Language and gender as community-based practices. *Annual Review of Anthropology*, 21, 461–90.

Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet. 2003. *Language and Gender*, Cambridge, Cambridge University Press.

Erllich, Susan & Ruth King. 1994. Feminist meanings and the (de)politization of the lexicon. *Language in Society*, 23: 59–76.

Fairclough, Norman. 1995. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London: Longman.

Fairclough, Norman. 2001. *Language and Power* (second edition). Essex: Pearson Education Limited.

Фекете, Егон. 2002. *Језичке доумице*. Београд: Апостроф, стр. 81–90.

Филиповић Јелена, Јулијана Вучо, Љиљана Ђурић. 2007. Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia. *Current Issues in Language Planning*: Vol. 8:1: 222–242.

Филиповић, Јелена 2007ц. *Language standardization, gender and power: traditional gender ideology and standard Serbian*. Paper presented at: Language Ideologies and Media: Texts, Practices and Policies, 3–5 September 2007, University of Leeds, UK.

Филиповић, Јелена 2009. *Моћ речи: Огледи из критичке социолингвистике*. Београд: Задужбина Андрејевић.

Филиповић, Јелена. 2007а. Идеолошки аспекти политике и планирања наставе језика, у: Ј. Вучо (ур.) *Савремене тенденције у настави језика и књижевности*. Београд: Филолошки факултет, стр. 375–385.

Филиповић, Јелена. 2007б. Идеологија језика и стандардизација: историја и будућност српског стандардног варијетета. *Примењена лингвистика 8*. Београд: Друштво за примењену лингвистику Србије, Филолошки факултет Универзитета у Београду и Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, стр. 22–31.

Freeden, Michael. 2003. *Ideology. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Грбић, М. (2007) *Анализа дискурса родних стереотипа у уџбеницима за основну школу*. Необјављена магистарска теза. Унверзитет у Новом Саду, Асоцијација центара за интердисциплинарне и мултидисциплинарне студије и истраживања – АЦИМСИ, Центер за родне студије.

Hall, Kira. 1995. Lip service on the fantasy lines. In: Hall, Kira & Mary Bucholz (eds.) *Gender Articulated: Language and the socially constructed self*. New York: Routledge, pp. 183–216.

Hall, Kira. 2003. Exceptional speakers: Contested and problematized gender identities. In: Miriam Meyerhoff and Janet Holmes (eds.). *Handbook of Language and Gender*. Oxford: Basil Blackwell, pp. 352.–380.

Hall, S. 1991. The local and the global: Globalization and ethnicity. In: Anthony D. King (ed.), *Culture, globalization and the world-system*. London: Macmillan.

Holmes, Janet. 1993. Women's talk: The question of sociolinguistic universals. *Australian journal of communication*, 20 (3): 125–149.

Jacobs, Andrea Michele. 2004. *Language reform as language ideology: An examination of Israeli feminist language practice*. Ph.D. dissertation, University of Texas at Austin, USA.

Јарић, Исидора (1994) Зачарани круг представа о мушком и женском, у: Дијана Плут et al. *Ратништво, патриотизам, патријархалност*, Београд, Центар за антиратну акцију и Група МОСТ, стр. 105–116.

Kalverkamper, Hartwig. 1979. Die Frauen und die Sprache (Women and language). *Linguistische Berichte* 62: 35–71.

Кликовац, Душка. 2008. *Језик и моћ*. Београд: XX век.

Lakoff, Robin. 2003. *Language, gender and politics. Putting "Women" and "Power" in the same sentence*. In: J. Holmes & M. Meyerhoff (eds.), *The handbook of language and gender*. Blackwell Publishing, pp. 159–160.

Lakoff, Robin. 2004. Author's introduction. Language and woman's place *revisited*. In: M. Bucholz (ed.) *Language and woman's place. Text and commentaries*. Revised and expanded edition. Oxford: Oxford University Press, pp. 15–28.

Lakoff, Robin. 2004. Language and woman's place *revisited*. In: M. Bucholz (ed.) *Language and woman's place. Text and commentaries*. Revised and expanded edition. Oxford: Oxford University Press, pp. 35–118.

Marinković, Snežana i Pešikan, Ana (1999) Tipičan ženski i muški lik u udžbenici-ma Prirode i društva, *Psihologija* 3-4, Београд, стр. 225–240.

Мићуновић, Наталија. 2008. Увод. У: *Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена*. Република Србија: Министарство рада и социјалне политике, стр. 4–7.

Опсеница, Ј. (2003) Компарација васпитних циљева читанке за 8. разред и васпитних циљева Плана и програма основношколског васпитања и образовања, Niš, Faculty of Philosophy, доступно на: www.psihologijanis.org/clanci/16.

Папић, Жарана и Lydia Sklevicky (ур.) 2003. *Антропологија жене*. Београд, XX век.

Pauwels, Anne. 2001. Spreading the feminist word? A sociolinguistic study of feminist language change in Australian English: The case of the new courtesy title "Ms". In: Marlis Hellinger and Hadumond Bussmann (eds.) *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 137–52.

Pauwels, Anne. 2003. Linguistic sexism and feminist linguistic activism. In: J. Holmes & M. Meyerhoff (eds.), *The handbook of language and gender*. Blackwell Publishing, pp. 550–570.

Плут, Дијана. „Социјализацијски обрасци уџбеника и родни стереотипи“. *Превазилажење родних стереотипа у основном образовању*. Подгорица: Фондација Институт за отворено друштво. 2004. 35–52.

Ricento, T. (ed.) 2006. *An introduction to language policy. Theory and method*, Malden, MA, USA, Blackwell Publishing.

Савић, Свенка et al. 2009. *Род и језик*. Нови Сад: Женске студије и истраживања и Футура публикације.

Савић, Свенка. 1998. *Жена сакривена језиком медија: кодекс несексуалне употребе језика*.

Стефановић, Јелена. 2008. *Преглед родних истраживања уџбеника у Србији од 2003. до 2008. године*. Београд: UNDP.

Swann, Joan. 1992. *Girls, boys and language*. Oxford: Blackwell.

Swann, Joan. 2003. School language: Language and Gender in Educational Settings. In: J. Holmes & M. Meyerhoff (eds.), *The handbook of language and gender*. Blackwell Publishing, pp. 634–644.

Tannen, Deborah. 1990. Sex, lies and conversation: Why Is It So Hard for Men and Women to Talk to Each Other? *The Washington Post*, June 24, 1990.

Tannen, Deborah. 1993. *Gender and Conversational Interaction*. Oxford University Press.

Tannen, Deborah. 1995. *Gender and Discourse*. NY & Oxford: Oxford University Press.

Tannen, Deborah. 1998. For Argument's Sake; Why Do We Feel Compelled to Fight About Everything? *The Washington Post*, March 15, 1998.

Tannen, Deborah. 2001. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New paperback edition: New York: Quill (prvo izdanje iz: 1990).

Tannen, Deborah. 2005. *Conversational Style: Analyzing Talk Among Friends*. Revised Edition. NY & Oxford: Oxford University Press.

Управа за родну равноправност. 2008. *Конвенција о елиминасању свих облика дискриминације жена*. Република Србија: Министарство рада и социјалне политике.

Van Dijk, Teun A. 1993. Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2): 249–283.

Влада Републике Србије. Министарство рада и социјалне политике. Управа за родну равноправност. „Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности“. Београд, 2008. Доступно на: http://www.minrzs.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=27&Itemid=233.

Woolard, Kathryn & Bambi Schiefflin. 1994. Language ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23: 55–82.

Проф. др Александар
Бошковић,

Филозофски факултет
Универзитета у Београду
и Институт друштвених
наука

Језик, разлике, политике

Када се расправља о језику и роду, односно о увођењу родне осетљивости у језик (оно што се на енглеском, где је ова пракса у употреби више од три деценије, подразумева под термином *gender sensitive language*), нужно је успоставити неке основне критеријуме. Пре свега, из угла савремених друштвених наука, идеја да је језик нешто што се развија по некаквом аутоматизму, по неким „природним“ законима, независно од оних који тим језиком говоре, бесмислена је. Језик је, баш као и други облици комуникације, увек део ширег друштвеног контекста, политичке реалности у којој се употребљава, али конструкција одређеног начина комуникације јесте и показатељ правца у којем се једно друштво тренутно креће, као и смера у којем његови лидери (употреба искључиво мушког рода овде је намерна) желе да се оно креће у будућности.¹⁰

¹⁰ Нашта указује и социоллингвистичка анализа Јелене Филиповић (2009).

Пре једног века швајцарски лингвиста Ferdinand de Saussure је у својим предавањима на Универзитету у Женеви тврдио да у *језику постоје само разлике* (“... *dans la langue il n’y a que des differences*” [Saussure 1972: 166]). „Апсолутне разлике“ на којима је Saussure инсистирао преузела је и психоанализа, пре свега Лакановске оријентације (упор. Lacan 1966), кроз инсистирање на „суштинској различитости“ жена и мушкараца. С друге стране, Лаканова социолингвистичка теорија субјективности омогућава да се „женски и мушки субјекти виде као производи друштвених, историјских и културних система означавања, а не као биолошки ентитети“ (Moore 1994: 44).¹¹

Француска ауторка Hélène Cixous говорила је о различитости као нечему што се не заснива на *родним* (односно телесним) карактеристикама, већ на ономе што она назива „различитим економијама“, различитим погледима на свет (Cixous 1994: 131-136). Па ипак, ова *различитост*, као и наслеђена неравноправност жена у свакодневном животу (Riley 1988, Lins 1998), каснијем Лакану послужила је као основа за тврдњу да су, парадоксално, баш због ове неравноправности, због подређене улоге у којој су се нашле, без своје воље и своје кривице, жене на неки начин ближе разумевању стварности лишеном неуроza. Ако се овај аргумент изведе до краја, специфично, „сексистичко“ изражавање представља у ствари израз *суштинске немоћи* оних који га употребљавају. Намерно наводим овај пример као нешто што је, чак и онима који су само маргинално заинтересовани за психоанализу, општепознато – а ипак нешто што ће се тешко пробити до „шире јавности“, јер се не уклапа у одређену идеологију односа међу половима.

¹¹ Наравно, иако признаје релевантност његове теорије за проучавање *груписа и групација*, Мооре је критична према другим аспектима Лаканове теорије, а у својој дискусији цитира и резерве које је према психоаналитичким тумачењима изнео Bourdieu (1990).

Ова идеологија у Србији има везе пре свега са јасно видљивим проблемом дискриминације маргиналних и маргинализованих група, пре неколико недеља испољеном око такозване „Параде поноса“ у Београду. Не верујем да маргиналност било коме пружа посебну јасноћу перспективе нити исправност увида у стварност, али мислим да би различите организације које раде на промоцији родне равноправности (пре свега невладине организације) требало да покажу мало више солидарности у односу на друге маргинализоване групације у српском друштву. Маргинализација је део читавог комплекса питања, који има везе са очувањем односа моћи (а који ће се онда репродуковати и кроз језик), а ови односи моћи почивају на читавом низу дихотомија, које онда производе стереотипе.¹² Један од врло присутних стереотипа у јавном животу Србије заснован је на веровању да су *све* мањине културно, интелектуално и емоционално инфериорне у односу на већину. Овакав тип размишљања посебно долази до изражаја кад се ради о родној равноправности. Дали бисмо *ми* „власт“ женама, али оне „нису за политику“. Ту постаје важан и фактор изгледа жена, њиховог облачења и приватног живота. На пример, уколико се неком припаднику српске политичке елите не допадају ставови неких жена (често су на удару неке представнице невладиних организација, као традиционално „лаке

¹² „У поређењу са овим, модернизам никада није поставио слична питања о универзалној заснованости своја ставова. Хијерархија вредности коју је свешту наметнуо и одржавао северозападни део европског полуострва је била јако чврста, и подржавана од сила које су биле јако моћне, да је током неколико векова постала основа свештске визије, а не нешто о чему се отворено расправљало. Рејко доведена до нивоа свести, ова је хијерархија остала свемоћна основа читавог овог раздобља. Било је очигледно за све осим за слепе и за глухе да је Запад супериоран у односу на Исток, да је бело боље од црног, цивилизовано од сировог, културно од необразованог, нормално од ненормалног, здраво од болесног, мушкарац од жене, праведно од криминалног, да је више супериорније од мањег, бојатство од сиромаштва, висока продуктивност од ниске продуктивности, висока култура од ниске културе. Све ове „очигледне истине“ су сада нестале. Ниједна није недируиша. Штавише, сада можемо да видимо да оне нису биле одвојене једне од других; имале су смисла једино заједно, као манифестације истој комплексу моћи, исте свештске структуре моћи, која је одржавала властити кредибилитет докле год је структура остала недируиша, али ове ‘очигледне истине’ нису могле преживети крах камилитетне структуре моћи“ (Bauman 1993: 135-136).

мете“), онда се потенцира њихов изглед (као да су оне криве што немају по двадесетак година мање), фризура или облачење — исти они елементи који се *никад* не користе за просуђивање политичке компетентности српских политичара.¹³

Нажалост, нормално је да се овакви стереотипи преносе и кроз језик. Лингвисткиње (као проф. Свенка Савић) и правнице (као др Зорица Мршевић) последњих година више су пута указале на чињеницу да се називи занимања која су слабије плаћена или уживају релативно нижи друштвени статус по правилу наводе *искључиво у женском роду* (продавачица, секретарица, спремачица). Оно што је важно поменути јесте да у овом очувању и преношењу стереотипа неретко учествују и врло образоване жене – тако је једна позната научница у недавно објављеној књизи *Зид је мртван, живели зидови!* наведена као *професор*.¹⁴ Апропријација језика који се доживљава као дискурс моћи (односно дискурс оних који су на власти) није ништа ново ни неуобичајено¹⁵ – али мислим да се у Србији баш са женама (и то женама у образовању, посебно у школама) недовољно ради на промовисању несексистичке употребе језика. Иначе се долази до ситуације какву је својевремено описао антрополог Edwin Ardener: „*Украјско, наши доминантни (мушки) модели о функционисању друштва, унутар којих се на жене гледа као на ауџајдере, омогућили су антрополошкињама да уоче вредност и значај жена у процедурама и начинима живота њихових заједница*“

¹³ Понекад ове примедбе изгледају као да су преузете (ненамерно, верујем) из стилизације *femme fatale* у филмовима из 1940-их. Упор. Kristine Hasund u Soleim 1999: 47-49.

¹⁴ Уредник књиге је од ауторки и аутора текстова тражио да сами напишу кратку биографску белешку о себи, па их је онда такве објавио.

¹⁵ На ово је својевремено указао и социолог Pierre Bourdieu, на предавању приликом примања Награде *Goffman*, 4. априла 1996, када је упозорио да је и савремени феминизам у опасности да буде угушен „мушком доминацијом“, оличеном у „постмодернизму“ (Lins 1998: 25).

(Rapport i Overing 2000: 141). С друге стране, било каква стратегија која ће имати за циљ исправљање *неравношје* која постоји у свакодневном језику у Србији, мора укључити и представнице и представнике политичке елите.

Родно осетљив језик се у свакодневној употреби може успоставити као део једног ширег склопа питања у вези са родном равноправношћу. Када се у преводима током филмова и серија на титловима на нашим телевизијама малтене рутински појављује заменица у мушком роду, *иако је очигледно да се ради о жени*, ово не сведочи само о неспособности домаћих преводаца и својеврсног насиљу над језиком, већ је пре свега одраз начина размишљања у којем је заменица мушког рода оно што је „нормално“, „примерено“, или „очекивано“ (па ће тако и врхунска научница бити *професор*) – без обзира на стварни контекст ситуације на коју се превод односи. Ово сведочи и о специфичном вредносном обрасцу који се усађује деци на свим нивоима образовања у Србији, па би зато било неопходно размислити о променама образаца такође на свим нивоима, почевши од предшколске (такозване „припремне“) наставе. Истраживања родне употребе језика спроведена у региону (Јанушић 2008) указују на то да је чак и тамо где се већ више година ради на отклањању стереотипа и употреби инклузивног језика, игнорисање женског ауторства и женске перспективе у уџбеницима још присутно.¹⁶ Компаративна истраживања деце узраста 4 до 6 година у Кини, Немачкој и САД-у указала су на улогу медија у производњи стереотипа у вези са родом и родним улогама (Knobloch et al. 2005).

¹⁶ Истраживања родно конструисаних стереотипа у уџбеницима у Србији објављују се бар од 1990. (неке од ауторки су Дијана Плут, Ана Пешикан и Исидора Јарић), али, нажалост, резултати ових истраживања до сада нису имали утицаја на дефинисање или спровођење неке *кохерентне политике* или *стратегије*, када се ради о родно осетљивом језику.

Будући рад на успостављању другачијих језичких идеологија зато ће бити нераскидиво повезан са процесима демократизације и модернизације читавог српског друштва. *Морам најоменути да је ово несвојиво са процесима ретрадиционализације и брисањем комилешне историје ових простора између 1945. и 1991.* У академској сфери, вероватно би било добро постићи некакав минимум сагласности око употребе кључних термина, као што су *пол* или *рог*,¹⁷ али ово није предуслов. Такође би требало размислити и о употреби одређених израза („патријархално“, „патријархализам“), који упућују на то да су жене *увек биле у подређеном положају у друштву* – што конкретне историјске студије оповргавају (Riley, 1988). Битан предуслов је установити минималне критеријуме, као и могуће правце деловања. На универзитетима на којима сам предавао у свету, студенткињама и студентима неће пасти на памет да употребљавају термине који су родно обојени или сексистички – али не због неких формалних санкција, већ *зашто што се таква употреба смајтра једнострано смешном и непримереном.* Уколико (пре свега штампани) медији почну да се баве овим питањима, изрази који нам се намећу искључиво у мушком роду, почеће да изгледају рогобатни и такозваној „широј јавности“. Коначно, неопходно је постићи и широки друштвени консензус око идеје родне равноправности – не као нечега што је „уведено са Запада и непримерено нашим вредностима“, већ као једног од услова модернизације српског друштва.

¹⁷ Упоредити са Scott 1986. У антропологији се у последњих неколико деценија дистинкција пол/род сматра остатком евроцентричног, колонијалног погледа на свет – тако да је углавном напуштена.

Библиографија

Bauman, Zygmunt. 1993. The Fall of the Legislator. U: Docherty, Thomas (ed.), *Postmodernism: A Reader*, str. 128-140. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

Bourdieu, Pierre. 1990. La Domination masculine. *Actes de la recherche en sciences sociales* 84: 2-31.

Cixous, Hélène. 1994. *Hélène Cixous Reader*. Edited by Susan Sellers, with a Preface by Hélène Cixous and Foreword by Jacques Derrida. London: Routledge.

Filipović, Jelena. 2009. *Rod, jezik i rodno osetljive jezičke politike*. MS. Beograd: UNDP.

Janušić, Juliette. 2008. Analiza srednjoškolskih udžbenika za hrvatski jezik i književnost: primjer rodnog čitanja. *Metodički ogledi* 15(1): 61-80.

Knobloch, Silvia, Coy Callison, Lei Chen, Annett Frieztche i Dolf Zillmann. 2005. Children's Sex-Stereotyped Self-Socialization Through Selective Exposure to Entertainment: Cross-Cultural Experiments in Germany, China, and the United States. *Journal of Communication* 55(1): 122-138.

Lacan, Jacques. 1966. *Écrits I*. Paris: Éditions du Seuil.

Lins, Daniel (org.). 1998. *A dominação masculina revisitada*. Campinas, SP: Papirus.

Moore, Henrietta L. 1994. *A Passion for Difference: Essays in Anthropology and Gender*. Bloomington: Indiana University Press.

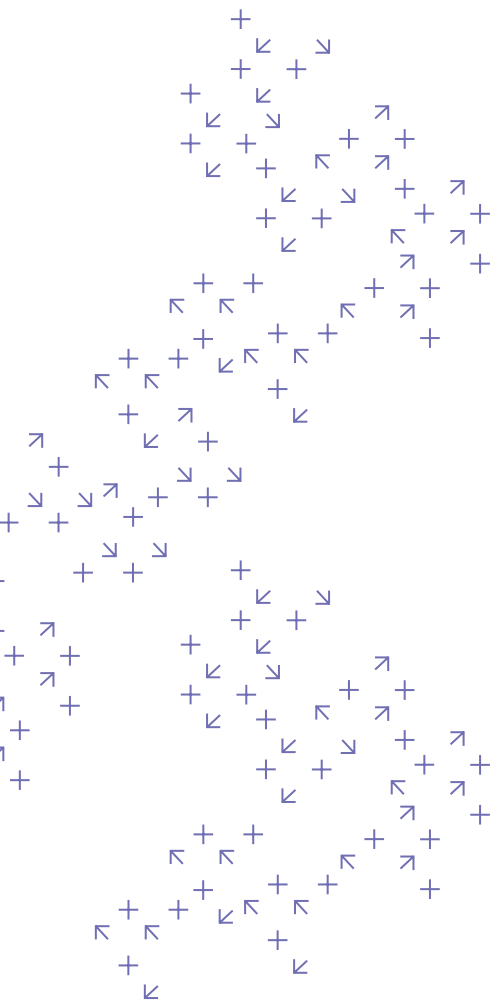
Rapport, Nigel, i Joanna Overing. 2000. *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London: Routledge.

Riley, Denise. 1988. *'Am I that Name?': Feminism and the Category of 'Women' in History*. London: Macmillan.

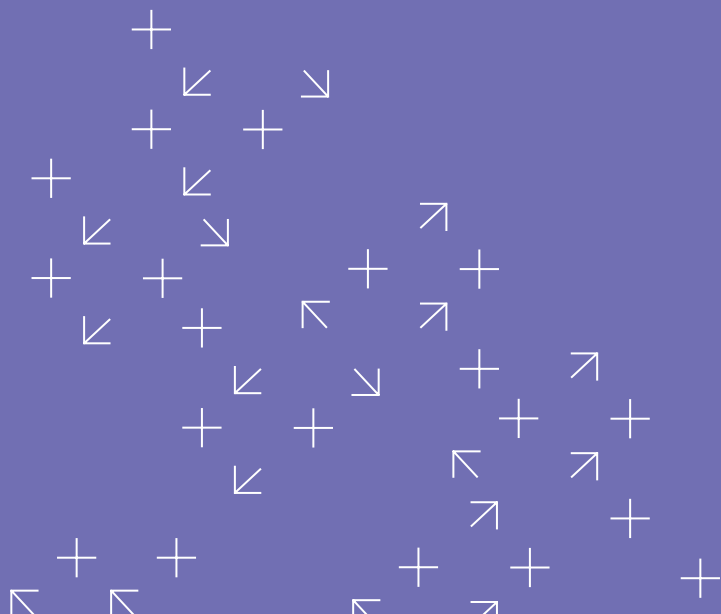
Saussure, Ferdinand de. 1972 [1916]. *Cours de linguistique générale*. Édition critique de Tulio de Mauro. Paris: Payot.

Scott, Joan W. 1986. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review* 91(5): 1053-1075.

Soleim, Kjell R. (ed.) 1999. *Fatal Women: Essays on Film Noir and Related Matters*. Bergen: Centre for Women's and Gender Research, University of Bergen.

ДЕБАТА

Проф. др Зорица
Мршевић,

заменица
заштитника грађана

Родно сензитивни језик као питање људских права

Са позиције заменице омбудсмана, имам следећу ситуацију: као прво, требало би да промовишем „род и језик“ као значајну тему, не као неку врсту губљења времена, нечег што је или одавно решено или није битно, није наш проблем или је проблем неког веома малог броја жена. То сматрам својим првим професионалним изазовом, и са тим у вези, увек се позивам на светску праксу и глобалне светске покрете који за тему имају употребу родно коректног језика као питања људских права и питања дискриминисаног положаја жена.

У складу са упутствима која сам добила у вези са данашњом дебатом да језик препустимо лингвистима, ја ћу се бавити оним што се условно речено зове „друштвена ситуација употребе језика“, односно чињења жена и женског рода видљивим, односно присутним у јавном дискурсу.

Хтела бих, као прво, да нагласим да се у нашим школама не води политика недискриминативности већ се стереотипи здушно перпетуирају, односно усађују у нове генерације као предуслов срећног живота, срећних нових мушкараца и жена. Међутим, интересантно је да по питању језика, упркос индоктринацији стереотипним родним улогама и неопходности да се буде у сагласности са њима, да би се био добар дечко или добра девојчица, деца док су деца користе спонтано женски род и ниједно дете неће рећи за професорку биологије – „биолог“, или за професорку физике – „физичар“, или за професорку математике – „математичар“, него ће лепо рећи „математичарка“, „биологичарка“, „филозофичарка“. Није битно да ли је то смешно или није, правилно или неправилно, они ће врло спонтано и упркос школској атмосфери, користити прави назив, док им неко не објасни, не знам тачно у ком добу, негде на прелазу из пубертета у одраслост, да жене не могу да буду председнице, канцеларке, или већ шта год. Тиме се на неки начин заокружи једно наше *gender* стереотипно образовање.

Родно сензитивни језик је питање из домена људских права и то је уједно одговор зашто се ми бавимо тиме, односно зашто се институција у којој ја тренутно радим бави тиме. Нећете веровати колико смо добили интервенција, чак и протеста, после панела о употреби родно сензитивног језика који смо јула одржали у Медија центру. А ми смо мислили да је то мртва сезона и да ће то чак проћи потпуно незапажено! Било је веома много реакција, већина је дошла од мушкараца и већина их је била негативна, са порукама „гледајте своја посла, не бавите се стварима које нису ваша ствар; препустите језик језичким стручњацима; чиме се то бави републички омбудсман; срамота, трошите буџетске паре, док Србија губи Косово, док жене на Косову не могу

слободно да се шетају; и слично. Све у свему, добили смо поруку: срам нас било што смо се усудили да у том контексту мењамо позицију моћи, мењамо позицију аутсајдера који је пружио главу да из своје аутсајдерске позиције некако погледа ситуацију око себе. Управо овако снажне критике и отпори указују нам и потврђују да питање употребе родно осетљивог језика јесте и питање друштвене моћи и равноправности, и одговор на питање зашто се институција којој припадам њиме бави. Међутим то је дуг и тежак процес, а најтеже је променити праксу институција које по инерцији, у службеној комуникацији користе родно несензитиван језик. То се чак дешава и нашој сопственој кући. Јуче нам је, на пример, била каталонска делегација која се састојала од две жене, а у свим нашим документима се говори о „Каталонцима“. Нико није желео да учини ове жене невидљивим, да снизи ниво међународне посете, али моћ навике је довољно јака да чак и ми не приметимо да некемо ускраћујемо заслужени статус или друштвени простор.

Такође бих данас желела да подсетим и на историјски контекст употребе родно сензитивног језика у Србији: пре Другог светског рата постојала је спонтана употреба родно осетљивог језика, тако да су у сведочанству Милене Павловић-Барили оцене биле: одлична и врло добра, исто тако између два рата у Београду су били веома модерни клубови у којима су чланске карте за жене писане у женском роду, такође извештавање о атентаторки на краља Милана из деветнаестог века било је у женском роду, и сл.

Из праксе моје хрватске колегинице Гордане Коватник-Вукач, омбудсманице за питања родне равноправности, произилази да је највећи део њене праксе упућивање препорука и покретање поступака против државних

органа због њиховог оглашавања неправилним и родно несензитивним језиком. У једном излагању колегиница Коватник-Вукач напоменула је да је имала чак око шеснаест хиљада таквих интервенција у једној години. Радило се о томе, да су оглашавали руководећа места професора, директора, инжењера у мушком роду, а секретарица, продавачица, касирки у женском роду. Хрватски језик, за разлику од нашег, познаје употребу женског рода за ознаку професија. Није у суштини битно како ћемо кога назвати, већ шта заправо стоји иза тога. А иза тога стоји европска вредност забране дискриминације у радним односима, и она гласи да нема мушких и женских занимања. Једини изузетак од захтева да су сва радна места доступна и мушкарцима и женама јесте у позориштима, у зависности од потреба позоришта за мушким или женским глумцима за потребе различитих улога. Стога не постоји ниједан посао на којем жене не би могле да буду, постоје само организације које су се усудиле да не прилагоде своје услове женама. Језик долази само као нека врста рефлекса.

Употреба језика сама по себи неће променити ништа, као што ни жене на Косову неће имати бољи живот због тога што ћемо се ми овде називати „професоркама“ или „амбасадоркама“. Али се свакако полако мења амбијент, постаје недискриминативан, и управо у том амбијенту један мали сегмент јесте и употреба родно сензитивног језика. Када смо се ми жене пре тридесет година запослиле у Криминолошком институту, од нас се очекивало да у најбољем случају магистрирамо и да једног дана организујемо истраживања за наше колеге, који су „прави истраживачи“. Укратко „ми“ смо докторирале са тридесет година, чак и пре директора института, нисмо постале никакве руководитељке анкетара, библиотекарке или слично. Временом се полако променио и однос према колегиницама.

Свака група има право да себе назива како жели и да очекује од других да је исто тако називају. Примера ради, канцеларка Меркел се назива *Frau Kancelarin*, сама себе тако назива, а такође је и цела Немачка зове у женском роду. Међутим, наши медији, противно свим језичким праксама, употребљавају реч „канцелар“.

Језик јесте питање моћи. Цела игра на друштвеној сцени јесте игра моћи. Не знам да ли сте икада имали прилику да видите породичног насилника. Ја сам деведесетих година радила на СОС-телефону за жене и децу жртве насиља. То су углавном „ликови“ који не поседују никакву снагу нити друштвену моћ. Најгори случај за који сам чула јесте случај човека који је заковао сва врата и прозоре на кући, држао жену и двоје деце у ланцима, хранио их у лавору, тукао металном шипком... Жена је успела да на улицу протури цедуљицу коју је нашао пензионисани полицајац и однео код својих бивших колега. Отишли смо у судницу да видимо о каквом се „страшном лику“ ту ради, а затекли смо немоћног и слабог човека, који на први поглед нема никакву моћ. Дакле и породично насиље јесте питање друштвене моћи и реакције институција... Питање односа полова, дискриминације, па и овог малог језичког сегмента, јесте питање моћи.

Промена друштвених односа битнија него језик

Србија се налази управо тамо где је то једино и могуће – на почетку једног дугог процеса. Ако тај процес упоредимо са догађањима у скандинавским земљама, које пратим већ годинама, можемо закључити да је и њима требало 30–40 година. Међутим ни данас, ни издалека, проблеми нису решени.

Са једне стране, код нас не постоји језичка политика и језичко планирање и наше друштво је, у језичком погледу, драстично заостала средина. Чињеница је да смо после порођајних мука једва добили једнотомни речник српског језика. Са друге стране, имам утисак да нема човека у овој држави који не сматра да је потпуно позван и компетентан да да своје мишљење о језику, књижевности, историји, зато што му је то матерњи језик, зато што живи на овом историјском подручју, зато што... Људи се вређају када им се каже „не, ви не можете да будете компетентни за то питање, ви можете да будете само информант“. То је то двојство код нас, које доводи до

тога да стручну расправу о језичкој политици и планирању језика пречесто воде потпуно некомпетентни људи.

Зато би почетак свега требало да буде разговор око тога какви ће бити наша језичка политика и наше планирање језика. Јер, ако се не договоримо око тога, и даље ћемо разговарати у какав кофер да спакујемо ствари, велики или мали, а нећемо знати куда уопште путујемо.

Међутим, нисам убеђен да ће се нешто значајно променити у друштву ако уведемо називе који одговарају женском роду. Будући да већ годинама пратим скандинавске земље, и да шведски језик има само заједнички и неутрални род, сматрам да то није умањило количину родних и полних разлика у шведском друштву. Такође, чињеница да су у једном од два норвешка језика почели да уводе паралелне називе, или да бришу онај део наставка који означава мушки род, није битно променила реалне друштвене односе. Реални друштвени односи углавном се успостављају ван језика, а језик их углавном одсликава и повремено успева да повратно утиче на њих.

Почев од оног тренутка када су жене ушле у већински део медицинског и лекарског особља, спонтано су се почели користити називи: лекарка, докторка, и сл. Такође данас можете рећи – министарка, али то још, бар у ушима старијих, „вуче“ на *тосиођу министарку*. Дакле, у неком речнику морате записати и садашње и оно старије значење те речи, да бисте могли да разумете старије текстове. Стога ми се допадају предлози професорке Савић и њених колегиница који нуде читав спектар могућности и остављају простор за размишљање, јер не може се све решити на исти начин. Биће потребно више различитих стратегија да би се уопште до нечега стигло. Са аспекта историчара језика, сматрам да једна генерација мора да одживи свој језик, да би друга прихватила нове називе.

У вези са текстовима који се користе у школама, сматрам да није проблем који ће се текстови користити, јер ако кренемо за тим да избацимо текстове који нису политички или на неки други начин коректни, доћи ћемо до тога да би требало да избацимо највећи део светске књижевне баштине. Дobar је пример Андерсенове *Девојчице са шибџама* чији је крај у америчком издању измењен, јер се сматрао некоректним, али чини се да је управо то погрешан пут. Потребно је направити упутства како тумачити текстове, како их обрадити, да би деца схватила њихову и историјску и савремену димензију. То је оно што недостаје нашој методици. Генерално имамо катастрофалну методiku у школама и није случајно што ђаци не воле наставу српског језика.

Зато би требало да размотримо две могућности: једна је предложена у књизи проф. Савић и односи се на писање паралела он–она и сл., али је она често и веома непрактична, и зато се можда може допустити да употреба промени комплетне граматичке парадигме у смеру родне неутрализације која би могла да прихвати и конгруенцију типа „професор/директор/секретар је рекла, навела, урадила...“, као што је то случај у неким скандинавским језицима. Ситуација да друштвене потребе надвладају структурална ограничења језика никако не би представљала преседан у историјској лингвистици.

Све ове промене изводе се у друштву које је патријархално и као такво не жели промене, а оних који стварно желе промене заиста је мало, и посебно зачуђује да највећи отпор тим променама долази из редова баш оних којима су српски језик и књижевност посао.

Нажалост, дневни ред о овој теми не дефинишемо ми, већ Влада, Скупштина Србије, власници медија, државна управа... и то на разини најкрупнијих шефова.

Ту се налази противљење не само овоме, већ много чему другом, један ужасан конзервативизам који код нас, *de facto*, постоји. Ми се често дичимо тиме да смо модерни, али нисмо, присутан је веома велики конзервативизам у разним сферама. Често се дешава да ме колеге на факултету питају: „Зашто си запослио само девојке?“ То није речено због равноправности, већ због очекивања да ће мушкарци бити професори, а жене само лекторке, да ће у болницама мушкарци бити доктори а жене медицинске сестре, да не постоје медицински „братови“. Присутни су велики страх од промена и велико незнање.

Остајем при ставу да је битније променити друштвене односе него језик, и да је сасвим свеједно да ли ће се неко звати касир или касирка, само да добије већу плату. И у Скандинавији, на пример, прво су се звале касирке, онда су их назвали обрачунским сарадницама, па рачуноводственим сарадницама, и тако даље. Сваки од ових назива био је све лепши од претходног, али им је плата све време остајала иста. Морам признати да немам ништа против тога да их зову и „касирима“ иако су жене, али нека им подигну плату и дају боље услове рада. Мислим да морамо да направимо разлику између ствари које ће заиста побољшати социјални положај жена, и онога што ће им дати само привид да се нешто променило.

Преводио сам као судски тумач на случају групног силовања једне странкиње, у суду где судија мирно пушта адвоката да изнесе одбрану групе младића у присуству жртве. Све док судија који то трпи не буде смењен, адвокат који тако нешто ради не добије забрану рада а ти момци буду кажњени да им никад више у животу не падне на памет да размишљају о томе, а не да тако нешто учине, можемо језик да мењамо колико хоћемо!

Једна моја студенткиња је пре неки дан тражила посао, и прва ствар коју ју је власник питао јесте да ли је тата и мама пуштају да остане преко ноћи, да ли може да облачи кратку сукњу и тако редом... Ми можемо да дамо било какав леп назив, потпуно несексистички, али да ли ће неко нешто да учини са власником тог ресторанића? Смешно је и да помислимо да би вредело да та девојка оде у полицију да га пријави.

Све док се у Скупштини говори онако како се говори, док неки наставник у школи не добије отказ зато што је рекао ученици да је глупача или гуска, можемо да причамо шта год хоћемо. Неко мора да плати рачун за такво своје поступање и то мора да крене од Скупштине.

Да ли се сећате истраживања Студентске уније Србије од пре неколико година када је преко тридесет процената студенткиња медицине рекло да су биле изложене сексуалном узнемиравању? Ја сам то покренуо на Савету универзитета, нашта ми је колега са медицине рекао: „Па колега, ми радимо са људским телом“.

Дискриминације на тржишту рада и сензибилизација покрајинске управе

Говорићу о конкретним искуствима и проблемима са којима се покрајински омбудсман суочава у свакодневном раду са притужбама грађана и грађанки у вези са дискриминацијом, а нарочито дискриминацијом на тржишту рада.

Као и у Београду, и ми смо искористили објављивање књиге проф. Свенке Савић и организовали панел о родно осетљивом језику, али реакције у војвођанској јавности нису биле тако бурне. Разлог је вероватно друштвени контекст у којем постоји употреба различитих језика националних мањина, како у службеној употреби тако и у школама, па је и виша толеранција према другом и различитости. У сваком случају, отварање ове расправе омбудсман ће искористити да, заједно са ауторкама публикације, изврши сензибилизацију покрајинских, а можда и општинских органа управе, јер сматрамо да

управо овакви стереотипи представљају погодно тле за дискриминацију.

Такође, да бисмо добили аргументацију за доказивање постојања дискриминације, извршили смо и анализу огласа за посао у листу *Послови*, и дошли до следећих резултата: од 1.311 огласа само у 4% наведени су послови у женском роду, и то типични тзв. женски послови, чистачица, конобарица, секретарица, у два случаја наведена су оба рода, а сва остала оглашена радна места била су у само мушком роду. Посебно брине чињеница што се у *Пословима* оглашавају углавном државне институције из области образовања, управе и здравља

Ево и једног примера, који је сам по себи илустративан: за посао саветника продаје тражи се мушка особа, а за комерцијалног салонског представника – изричито женска особа. Није баш јасно зашто би пол требало да утиче на квалитет обављања ових послова. Само у једном огласу наглашено је да је пол небитан. Такође, анализом ових огласа може се приметити и дискриминација на основу година живота, што се односи пре свега на особе изнад 50 година.

Хоћу да нагласим да нису у питању само промене назива занимања и титула, већ да афирмацијом употребе родно осетљивих назива настојимо да утичемо на читав контекст у којем ће употреба родно осетљивог језика допринети промени друштвених односа. Отуда, сматрам да омбудсман мора да упозорава државу, у овом случају по питању оглашавања, и да је подсећа на њене обавезе а тиме и да доприноси друштвеним променама.

Родно осетљив језик: економичност, информативност и живост

Докторирао сам на књижевности а радим на Факултету политичких наука, и понекад се осећам као бачен у неки други свет – зато ми је данас драго што се налазим овде заједно са професором Рајићем и професорком Савић. Осећам се почаствовано што сам позван да говорим о овој теми.

У некој прилици желео сам да учествујем у разговору о женској антологији песама *Мачке не иду у рај*, чак сам хтео да приступим феминистичком покрету, али ми је речено да је то немогуће, да не примају мушкарце, да би то било дискутабилно са становишта моје мушкости. А ја сам мислио у том моменту, а и данас тако мислим, да би присуство мушкараца увело неку врсту кредибилитета, легитимитета, и неког посебног интелектуализма, не зато што су мушкарци паметнији, већ зато што није

сасвим интелектуално залагати се за своја права, и своје позиције, већ је увек интелектуалније борити се за туђа права.

Желим да вас подсетим на причу дисидента Владимира Буковског, који је у својој књизи *Мој живој дисидент* описао како руски сељаци лове медведа, јер сматрам да је прича поучна зато што нам говори да сви ми у одређеној ситуацији можемо да осетимо последице свога чињења или нечињења, односно последице нечега што смо изјавили или је требало да изјавимо.

Јесам за употребу родно осетљивог језика, и зато у раду са студентима, кад год могу, скрећем пажњу да када се служе језиком воде рачуна о родној осетљивости језика. Пошто предајем стилистику и реторику, са стилистичке тачке гледишта увек је боље имати више избора него га немати. Стилистика и постоји када постоји избор. Ако имате једну могућност, или евентуално две, то и није избор, тек тројство чини могућност за избор. Ми се бавимо језиком да бисмо имали што више избора.

Даље, употреба родно осетљивог језика важна је и са становишта економичности. На пример, речју *психолошкиња*, која је неким људима смешна, ви сте рекли не само чиме се особа бави, већ и да је та особа жена. Дакле, једном речју сте изrekli две чињенице, што је за новинаре јако битно.

Употребом родно осетљивих термина уводи се и језичка разноликост, што је такође важно када се бавите медијима. Употреба таквих имена, чак и кад нам изгледају необично или рогобатно, заправо онеобичује контекст и упозорава нас да боље ослушнемо, да чујемо неку врсту „музике разноликости“ и избегавамо монотоност. Мислим да употреба „женског“ у језику заправо подстиче стваралаштво.

Али нека лингвисти говоре о духу језика а не да намећу нове називе, а ја бих да струкама препустимо да изводе своје називе. Па чак и ако се ти називи некимачине недовољно лепим, недовољно звучним, сетимо се само неких речи из српског језика које имају 5–6 нагомиланих сугласника и које се тешко изговарају, као стршљен, смрвљен, раскрчмљен... једноставно постоји језичка навика.

Мислим да постоји и одређени језички аутоматизам у обраћању женама, у којем не видим увек лошу вољу, пре у томе видим потребу и простор за обучавање људи да размишљају на другачији начин. То није увек концепт моћи, него пре концепт немоћи и аутоматизма. Ми често полазимо од једног логичког априоризма претпостављајући концепте моћи и зато наступамо више емотивно него рационално са позиције процене и осуда, па често добијамо контрапродуктивне реакције.

Иначе српски језик има знатна преимућства у творби нових речи, у односу на многе друге језике, и ја то не сматрам силовањем језика, насупрот многим мишљењима. Међутим, не може се по сваку цену пронаћи нови израз, тај процес стваралаштва је нешто што се не може пожуривати, то је нешто што траје. Моје уверење је да у Србији не постоји језичка политика, стога би промене требало да крену од оних који су заинтересовани да се у овој земљи дешавају стваралачки процеси.

Мислим да је ово тема о којој би требало разговарати дуго и стрпљиво, имати стрпљења за оне који другачије мисле, позивати ауторе и ауторке, писце и списатељице, све оне који могу допринети језичкој креативности која ће посејати многе резултате, али ће само неки од њих бити прихваћени. Погледајте Хрватску – нису

успели да наметну новогвор! Позивам и медије да се, са становишта веће економичности, информативности и живости, што више служе речима у којима се препознаје родна осетљивост, јер од тога не може бити боље едукације.

Иницијални предлози и препоруке за запослене у образовању

Поводом теме родне равноправности у образовању Завод за унапређивање образовања припремио је материјал, лифлет, као и текст који је постављен на сајт Завода. Ово је наш мали допринос, јер нам је циљ био да скренемо пажњу на ову тему, а да се тек у наредним корацима тиме мало више позабавимо. Материјал је намењен пре свега запосленима, наставницима и наставницама, стручним сарадницима и сарадницама, директорима и директоркама у образовним установама.

Морам да истакнем да је и сам рад на материјалу био тежак, управо због уврежених ставова и навика у вези са овом темом. Чак и у нашој установи, која се бави унапређивањем образовања и васпитања, међу колегама је било много оних који су сматрали да ово није приоритетна тема на којој би требало радити.

У посао на изради лифлета били су укључени и екстерни стручњаци који се баве питањима родне равноправности. Одштампано је 2.500 лифлета који ће стићи у све школе и предшколске установе, након чега ће бити праћена реакција на његов садржај. Лифлет подржавају Завод за унапређивање образовања и васпитања, Швајцарска агенција за развој, Министарство просвете и Министарство рада и социјалне политике, односно Управа за родну равноправност. Сматрали смо да би требало да наведемо све ове институције како би својим ауторитетом допринеле његовом значају.

Лифлет садржи дефиницију родне равноправности, дефиницију родне равноправности у образовању, као и неке упечатљиве податке у вези са заступљеношћу, моћи и учешћем жена и мушкараца у образовању. Такође, материјал садржи и предлоге и препоруке намењене наставницама и наставницима како да у пракси унапреде стање равноправности полова у својим школама.

Следећи корак Завода биће израда плана активности намењена раду са наставницима/цама у школама у циљу унапређивања њиховог и знања и односа према овој теми, и то кроз њихово стручно усавршавање и развијање професионалних компетенција.

Родна осетљивост као део стандарда квалитета уџбеника

Потребно је рећи неколико оптимистичних речи у вези са образовањем и активношћу Министарства просвете. Наиме, одмах након усвајања новог Закона о уџбеницима, који је ступио на снагу 11. септембра 2009, Министарство просвете је, већ 15. септембра, упутило захтев Заводу за унапређивање образовања и васпитања да изради *Правилник о стандардима квалитета уџбеника и упућство о њиховој примени*, а у оквиру ових стандарда квалитета уџбеника требало би да се нађу и они који се тичу родне осетљивости.

Након израде, предлог ће бити упућен Националном просветном савету на усвајање. Тиме ће се значајно унапредити квалитет у овој области, тако да већ следеће школске године можемо имати родно осетљиве уџбенике.

До сада је ова област, поред старог Закона, била уређивана *ad hoc* правилницима којима није било могуће значајно утицати на ово питање. Зато ми се чини да смо направили приличан помак, те отуда и мој оптимизам.

Неопходност дуготрајне едукације

Као што је већ речено, у току је рад на стандардима за уџбенике. У том циљу, у оквиру активности Завода, обавили смо истраживање стања у земљама у окружењу, које су углавном већ обавиле тај посао. Дакле, родно осетљив језик требало би да буде и циљ и стандард будућих уџбеника. Међутим, како ће то стварно да се реализује, одоздо-на-горе или одозго-на-доле, много је компликованије питање од израде самог правилника. Зато мислим да треба, пре свега, уложити много напора да се едукују аутори будућих уџбеника, као и наставници који ће те уџбенике реализовати.

Будући да добро познајем област, могу да тврдим да су уџбеници за стране језике заиста на завидном нивоу. У њима се веома успешно превазилазе стереотипи, заступљен је интеркултурални приступ и поштоване савремене вредности.

Придружујем се дискусији проф. Рајића да је за употребу родно осетљивог језика потребно време. Будући да ми је матерњи језик српски, а да добро познајем немачки језик, могу да направим паралелу: у немачком језику је то веома једноставно, додаје се наставак *-ин* на крају речи и то је постављено као стандард, тако да учећи језик, спонтано учите и употребу женског рода. Међутим, у српском језику се ствари компликују. Недавно сам обавила једно мало неформално истраживање међу својим пријатељима и познаницима, углавном високообразованим особама, и дошла до закључка да већина њих инсистирање на употреби именица у женском роду види као копирање хрватског језика. Иако је то тешка предрасуда, она је веома присутна код скоро 80% испитаних особа. Међутим, сматрам да ако од малена дете учите родно осетљивом начину изражавања, оно ће то спонтано прихватити као стандард.

Такође се слажем и са другим ставом проф. Рајића, да је методика наставе код нас занемарена на факултетима и да зато добијамо професоре српског језика који имају диплому а нису довољно оспособљени и образовани за посао који би требало да раде. Зато је тешко да кроз процес стручног усавршавања нешто битније промените у њиховом раду.

На крају бих поменула и значајну улогу медија у читавом том процесу, јер сам под јаким утицајем синоћне емисије на ТВ „Пинк“, у којој је жена спуштена на најнижи могући ниво.

Обавезе из Националне стратегије и пропуштене прилике

Иако предајем српски језик и књижевност у средњој школи, не осећам се позваном да говорим о лингвистичким питањима, већ ћу говорити из једне друге перспективе, будући да сам и студенткиња родних студија у Новом Саду и активисткиња женског покрета. Говорићу пре свега о сфери образовања и о важности увођења родне перспективе у ову област, која може да се реализује, како се то каже, одозго и одоздо. Хоћу да подсетим да нас *Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности*, у циљу који се односи на образовање, обавезује на увођење родне перспективе у образовање. Дакле, то подразумева *gender mainstreaming* у све политике, све стратегије, све пројекте и програме, и то на свим нивоима и у свим фазама, па у том смислу не може бити изостављена ни језичка политика. Међутим, док не уведемо родну перспективу у васпитно-образовне циљеве, у наставне

програме, уџбенике, обуке за наставно особље, у систем за процењивање и праћење, не можемо имати ни *gender mainstreaming*, а за то очигледно не постоји политичка воља. Дакле све остаје на индивидуалним напорима појединих наставника и наставница.

Посебно ми је драго када од колегиница из Министарства просвете и Завода чујем да се ипак нешто ради по том питању. Саша Гламочак и ја смо, у оквиру једног регионалног пројекта, спровели истраживање уџбеника, односно читанки Завода за уџбенике од првог до осмог разреда, и сачинили индикаторе родне осетљивости. Међутим, то никога није заинтересовало! Као што је и проф. Бошковић приметио, постоје анализе истраживања уџбеника али нико, нажалост, не обраћа пажњу на њих и не узима их у разматрање.

Друга ствар коју желим да подвучем односи се на циљеве образовања – претходних година извршена је реформа програма образовања и, на пример, у програмима за српски језик за пети, шести и седми разред, реч *родно* користи се само у седмом разреду и то у једном циљу који се односи уопште на циљеве образовања а не на наставу српског језика. Самим тим не може се очекивати од наставника и наставница да нешто спроводе, ако то не постоји у циљевима. Чак, морам да кажем, има и примера да су текстови у читанкама супротни прокламованим циљевима: мислим да је свима добро познат пример *Немушћој језика*, који директно пропагира насиље над женама.

Такође, хтела бих нешто да додам и о обукама за наставнике/це српског језика и књижевности за које смо припремили програм за акредитацију. Веома ми је жао што нисам донела допис акредитационе комисије која нас је одбила, јер је сам допис доказ неразумевања читавог контекста. Зато, још једном

подвлачим, без *gender mainstreaminga* одозго, све остаје на индивидуалним напорима.

Желела бих да прокоментаришем и употребу речи *гама* која се чула и у данашњој дискусији, а коју ја доживљавам као сексистичку употребу језика, јер ко су заправо даме?

Дакле, закључила бих да нема никаквих промена док се не догоде промене у образовању, а све анализе, од предшколског до универзитетског нивоа, показују да наше образовање репродукује патријархалне родне односе.

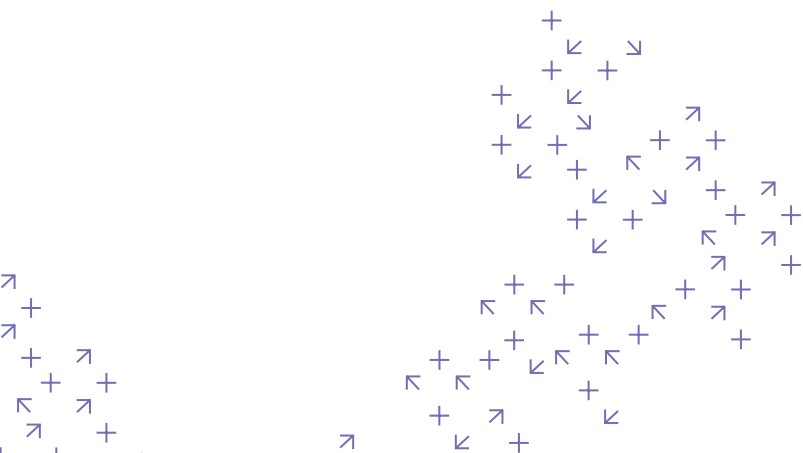
Проф. др Јелена
Филиповић,

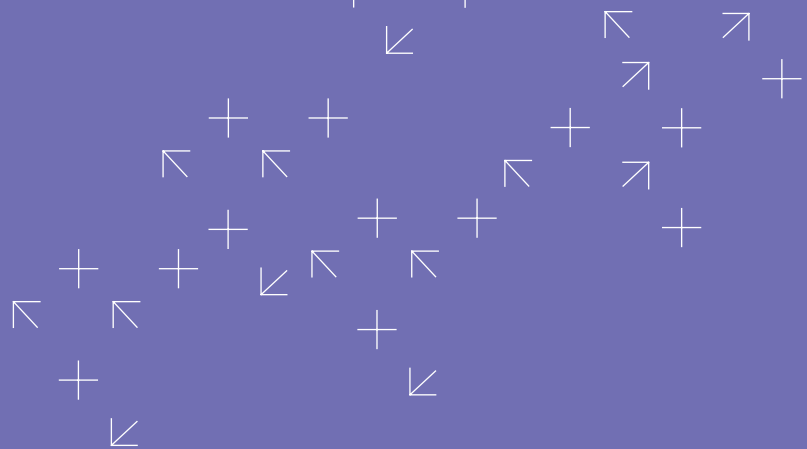
Катедра за иберијске студије,
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Језичка политика: очувати *status quo*

Желим само кратко да интервенишем и да нешто појасним: у уводном излагању не тврдим да код нас не постоје анализе уџбеника, знам да постоје и да су неке веома квалитетне, већ да не постоји анализа о томе шта ти уџбеници чине деци. Такође морам да кажем да се не слажем са професором Рајићем и професором Станојевићем да ми немамо језичку политику. Сматрам да ми имамо веома јасно издиференцирану језичку политику уколико је анализирамо из критичке перспективе. Наша језичка политика је јасно идеолошки обојена, нама је и даље стандард источнохерцеговачки дијалекат који је утемељио Вук Караџић. То што нема речника, што се не ради корпус – и то је део једне језичке политике, веома имплицитне политике која заправо покушава да задржи *status quo*, и друштвени и културолошки и језички, и тај однос је заиста двосмеран.

Када је образовна политика у питању исти је случај – то што су циљеви у наставним програмима и плановима контрадикторни очекиваним резултатима, такође је део једне политике која инсистира на одржању одређених патријархалних односа и друштвене хијерархије.

ЗАВРШНЕ РЕЧИ

Поводом предлога професорке Савић изнетог у дебати да следећи састанак буде на регионалном нивоу, како бисмо имали прилике да разменимо искуства са другим земљама, хоћу да додам да Управа већ има програм регионалне сарадње и свакако ће у ту сарадњу укључити и ову тему. Наравно, наш програм регионалне сарадње укључује и земље у којима се говори другим језицима, али имали смо и један састанак на којем су учествовале Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Македонија. Што се тиче самог програма рада на овој теми, Влада ће почетком 2010. године усвојити Акциони план за имплементацију *Националне стратегије*, који предвиђа активности и у овој области.

Ценим слободу изражавања, али желим да нагласим да „ми“ и „они“ не може значити „жене“ и „мушкарци“, јер нису све жене феминисткиње, нити сви мушкарци мушки шовинисти. Важно је схватити да је прилично велики број жена сексистички расположен, јер кад би све жене биле феминисткиње промене би биле много брже и много лакше. Управо због велике количине сексизма у женској популацији потребне су промене пре свега у образовању.

Такође, хтела бих да додам, као одговор неке данашње дискусије, да свакако језик није једини, ни највећи проблем у нашем друштву. Не мислимо ништа од тога. Глобално друштво је у огромним проблемима. Али родна равноправност, као цивилизацијска тековина, најалост одражава и друге цивилизацијске проблеме, а унутар њих и језик. Не мислимо да је од чињенице да жене туку код куће, битније како их зову. Ипак, морамо да препознамо и тај други ниво. Не можемо да се бавимо само најстрашнијим случајевима.

Драго ми је што се данас говорило о једном ширем, друштвеном и политичком контексту употребе родно осетљивог језика.

Инсистирање на родно неутралним терминима, за мене није могуће и није продуктивно. Зашто? Зато што је, као што је више учесница данашњег скупа приметило, Србија у вишедеценијском закашњењу у односу на западне земље а, усудио бих се да кажем, и бивше чланице исте државе. Будући да стицајем околности већ годинама предајем у Словенији, био сам у прилици да пратим како, од средине деведесетих година, инсистирање на језичкој политици полако доноси резултате: као и у Србији, и у Словенији је крајем 80-их само 4,1% огласа било у женском роду, међутим сада се тај проценат попео на 35–40%, огласа. Ни сада није идеално, али се ствари померају у позитивном смеру.

Наша моћ и утицај су важни, и свако у области у којој делује може да утиче на промене. Стога планирам да у својим наредним предавањима и јавним наступима, осим употребе родно осетљивог језика, говорим и о дистинкцији пола и рода, о стереотипима у понашању мушкараца и жена кроз теорију еволуције и да укажем на бесмисленост ставова социобиолога. Такође, инсистираћу да моји студенти користе родно сензитиван језик.

Један мој уважени колега, антрополог из Енглеске, при писању користи само лице у женском роду (*“she”*), јер сматра да је женски род маргинализован, и нико то не замера. Са друге стране, када сам у својој новој књизи поменуо положај жена у антропологији, један млађи

колега оптужио ме је за сексизам. Односно оптужио ме је да тиме што указујем на подређен положај жена, самим истицањем те чињенице, у ствари чиним неправду женама. А ја сам мислио да би, пошто пишем историју антропологије, требало да изнесем једну историјску чињеницу која је емпиријски проверљива. Такође је тачно да су данас најистакнутије представнице у струци – жене, али донедавно то није било тако.

Зато, подвлачим, још једном: битно је да схватимо да имамо моћ и могућности да, индивидуално, мењамо ствари.

Веома сам срећна што сам започела расправу причом о делатним заједницама. Чини ми се да се све што сте до сада рекли заправо враћа на идеју да је делатна заједница кључно место на којем би промене могле и требало да се спроводе. Дакле, већина учесница и учесника у дебати заправо је говорила о језичкој активности делатних заједница, које се одређују као групе особа које заједно делају на остварењу истих циљева. Другим речима, у процесу остваривања родно осетљиве језичке политике и планирања у 21. веку на делу је једна специфична политика хармонизације која се спроводи „одоздо-на-горе“, односно од заинтересованих делатних заједница ка језичком корпусном планирању које спроводе релевантне академске институције.

Мислим да је добар пример активност Тима за израду наставних програма за стране језике у основношколском и средњошколском образовању, чије су чланице следиле своје научно утемељење и схватање наставе и учења страних језика у складу са принципима Савета Европе, и укључиле аспекте родне перспективе употребе језика који још нису присутни у курикулумима осталих предмета. Овај специфични модел родно осетљиве језичке политике преузет је из теорије комплексних система/комплексности и студија лидерства, према којем се у комплексним организацијама (а говорну заједницу свакако можемо сматрати комплексном организацијом), кроз контакте ниског интензитета на различитим нивоима (кроз заинтересоване делатне заједнице), реализује промена понашања (у овом случају говорног) у смислу „спонтано изнедреног понашања“ (енгл. *emergent behavior*) које води ка промени идеологије

и културних модела који руководе нашим говорним понашањем.

Другим речима, претпостављамо да ћемо, уколико заинтересоване делатне заједнице наставе са употребом родно осетљивог језика у свим доменима језичке употребе (приватни, административни/јавни, професионални и образовни), без притисака на остале чланове сопствене делатне заједнице или притисака на представнике других делатних заједница да се на исти начин понашају, „спонтано изнедрити“ ново језичко понашање које ће шира јавност у Србији прихватити са мање отпора и трења. Тек након тога можемо приступити озбиљном корпусном планирању које ће укључити нека од могућих решења умањења или елиминације морфолошких и лексичких јазова и асиметрија у корист мушког граматичког рода у српском језику (на пример, родна неутрализација вс. родна спецификација или диверзификација, или можда неко треће решење).

УЧЕСНИЦЕ/И

ИМЕ	ОРГАНИЗАЦИЈА
1. Александар Бошковић	Институт друштвених наука
2. Александра Беговић	Завод за унапређење образовања и васпитања
3. Александра Главацки	Програм „СОС“
4. Ана Јовановић	Новинарка Радио Београда
5. Ана Кузмановић	Филозофски факултет
6. Анита Беретић	Покрајински секретаријат
7. Даница Годоров	Покрајински омбудсман
8. Данијела Ђуровић	UNDP
9. Добривоје Станојевић	Факултет политичких наука
10. Драгана Јањић	Управа за родну равноправност
11. Драгана Поповић	Факултет политичких наука
12. Елеонора Прохић	Уредница „Хедоне“
13. Гордана Тадић	Новинарка Радио Београда
14. Гордана Занковић-Гутовић	Таџуг
15. Ивана Спасић	Филозофски факултет
16. Јасна Вујачић	Управа за родну равноправност
17. Јелена Филиповић	Филолошки факултет
18. Јелена Стефановић	Балетска школа „Лујо Давичо“
19. Љубиша Рајић	Филолошки факултет
20. Миленко Марковић	Радио Индекс
21. Мирјана Детелић	Институт за српски језик – САНУ
22. Мирјана Тркуља	Завод за унапређење образовања и васпитања
23. Наталија Мићуновић	Управа за родну равноправност
24. Сања Златановић	Етнографски институт САНУ
25. Слађана Радовановић	Управа за родну равноправност
26. Снежана Вуковић	Министарство просвете
27. Свенка Савић	Филозофски факултет – Нови Сад
28. Тамара Петровић	Пројекат МИНРЗС СРЗН
29. Тијана Кнежевић	Министарство за науку и технолошки развој
30. Валентина Булатовић	Бета
31. Весна Јарић	Пројекат МИНРЗС СРЗН
32. Зорица Мршевић	Заштитник грађана

Неспоразуми о родно осетљивом језику у Србији: теорије и пракса

Држава углавном брине о језику као средству хегемонизације нације, али мање као средству постизања родне равноправности. По томе Србија није специфична у региону. Већ након формирања самосталних држава (из јединствене Југославије), у Србији је 1991. године донет Закон о службеној употреби језика. Након само две године, 1993, Министарство просвете потврдило је Правопис српског језика (Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица), а 1998. године почиње да ради Одбор за стандардизацију српског језика (основан од стране Министарства просвете). У ово тело укључени су познаваоци проблематике српског језика из региона (Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине и Републике Српске). На основу састава пододбора потврђује се основна замишља да би то тело требало да брине о целом простору српског језика и о свим његовим аспектима.

Држава овим институционалним облицима доказује бригу за језик, али и моћ над процесима стандардизације српског језика у службеној и јавној употреби. У јавности се спорадично оглашавању поједини чланови пододбора (Фекете, Клај, Терзић, Пипер, да поменем нека имена). Тако су (писани) медији постали важан фактор у формирању јавног мњења о родно заснованој језичкој употреби. Нажалост, медији су своје укључење у ову актуелну тему манифестовали „борбом“ за и *против* родне равноправности у језику, а да при том најчешће изостављају јасну едукативну димензију о томе о чему се заправо ради.

Тако да у овом тренутку имамо: 1. формирана државна тела за (не)бригу о стандардном српском језику, и 2. медијску презентацију језичких питања, о чему јасно говоре представници Одбора у медијима (*Блиц*, 24. јун и 8. и 28. јул 2009) и констатују да је „језик ничији, брука и нерад свачији“, односно да „језичко расуло не занима министре“, а да је „језик српски, Закон српскохрватски“. У овом медијском оглашавању чланова Одбора важан је лајтмотив да држава готово да и не издваја средства за истраживања и шире акције у вези са процесима стандардизације српског језика уопште, имплицитно ни за родно осетљив језик, што је по мени основни фактор садашњег стања. Зато, кад је реч о расправама о родно осетљивом језику, не само у Србији него и у другим државама бившег југословенског простора, основни је лајтмотив језикословаца у медијима да данас у Србији постоје много важнија питања од питања родно осетљивог српског језика – као што је Косово!

Ко онда у Србији брине о родно осетљивом језику у континуитету?

Дуго пре распада Југославије и формирања посебних држава, почели су индивидуални истраживачки

пројекти појединих лингвиста и лингвисткиња о родно осетљивом језику као делу феминистичких залагања у оквиру феминистичке лингвистике (Свенка Савић са сарадницама, видети листу објављених радова на крају), са циљем да се проблематика родно осетљивог језика укључи у службену употребу, пре свега у медијима (Свенка Савић, 2004), затим у академску средину, а у најновије време и у облицима администрације у различитим владиним телима и институцијама.

Поред индивидуалних доприноса, разне невладине организације доносе бројне истраживачке потврде да је језик медија сексистички и дискриминаторан у односу на различите групе грађана, нарочито кад пишу о женској особи у некој професији или на друштвеној функцији (титуле). Напори женских удружења доприносе да се у појединим државама бившег југословенског региона доносе закони о родној равноправности који садрже и захтев за родно осетљивим језиком као једним од елемената родне равноправности у држави. Међународна конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена обавезује и Србију на примену, а недавно усвојен Закон о равноправности полова то и налаже. Недавно је основано и државно тело под називом заштитник грађана, или омбудсман, које коначно доноси упутства за стандардизован недискриминативни говор и понашање, укључујући и родно осетљиву употребу.

Укратко, паралелно са радом државних органа који се стандардизацијом (српског) језика баве у континуитету већ двадесет година (1990–2010), догађају се промене у друштву под утицајем захтева записаних у Декларацији о људским правима (1948), према којој нико не може бити дискриминисан у друштву ни по којем основу, па ни на основу језичког понашања. Захтеви заштитника грађана (или омбудсмана) у Војводини део су настојања државне

бриге о различитим облицима дискриминације, укључујући и оне остварене говором и језиком.

У овом тренутку у држави Србији постоје два настојања што се тиче стандардизације језика, али не иду у истом смеру. Потребно је да им се омогући сусрет! Мојој је дискусији овде циљ да се оствари приближавање захтева једних и других. Полазим од претпоставке да се о процесима стандардизације језика код нас мало зна у широј јавности, и да постоји нека врста мистификације тог процеса и довољан број предрасуда – да би о родно осетљивом језику требало да расправљају језикословци, а не да је то питање општијег процеса демократизације укупног друштва. Зато су потребна извесна теоријска појашњавања.

Овде полазимо од чињенице да језикословци припадају различитим теоријским опредељењима када говоре о језику, у овом случају српском. Једни говоре о *структури* језика (теорија структурализма), док други говоре о *употреби* те структуре у конкретним разговорним ситуацијама и контекстима (теорија језичког чињења или делатности).

Теорија 1 о језику: Структурализам	Теорија 2 о језику: Теорије језичке делатности
(почетак 20. века)	(крај 20. века)
Језик је систем знакова намењен комуникацији у неком друштву.	Језик је делатност – њиме се нешто чини у друштву.
Бригу о језику воде стручњаци за језик.	О језику подједнако брину сви изворни говорници датог језика.
Наука о језику је лингвистика. Њен задатак је да опише и објасни <i>систем</i> и <i>структуру</i> језика.	Лингвистика је једна од когнитивних дисциплина. Њен задатак је да опише употребу и <i>делатност</i> језика („језичку производност“).
Задатак је лингвиста да опишу и објасне структуру језика.	Задатак је лингвиста да повежу друштвену стварност са језичком и тиме покажу ко има моћ над језиком.
Јединице анализе су реч, синтагма, реченица, анализиране изван контекста.	Јединице анализе су веће јединице од реченице остварене у неком контексту – нема јединице језика ван контекста.
Језик се развија по сопственим законима (сам од себе).	Језик се развија кроз <i>употребу</i> међу саговорницима – нема језика изван саговорника и уплива политичке моћи.
Језик функционише по принципу <i>бинарних</i> опозиција.	Језик функционише по принципу <i>избора</i> једне од многих могућности у датом контексту.
Зато постоји општа, немаркирана, необележена језичка форма и из ње изведена, маркирана, обележена (женска).	Зато су у избору могуће многе форме зависно од контекста и међу њима нема хијерархијског односа.
Стандардни језик је онај који је нормиран. То је један од облика датог језика.	Стандардни језик је нормиран и њиме се служи <i>образована елита</i> . То је један од облика датог језика.
Нормирање језика је увек политичко питање.	Нормирање језика је увек политичко питање.

Приликом нормирање језика води се рачуна о правилима за грађење реченице датог језика: субјекат и предикат се морају слагати у роду, броју и лицу.	Приликом нормирање језика води се рачуна о правилима за грађење реченице датог језика: субјекат и предикат се морају слагати у роду, броју и лицу.
Када су титуле и занимања жена у позицији субјекта, именице мушког рода у српском језику могу сасвим лепо да послуже и за жене.	Када су титуле и занимања жена у позицији субјекта, следи основно правило за грађење реченице.
Међународни и национални документи не обавезују језикословце у Србији.	Међународни и национални документи обавезују језикословце у Србији.
<i>Заступају у Србији: Иван Клаји, Егон Фежеш, Богдан Терзић, Предраг Пићер, Ранко Бујарски и др.</i>	<i>Заступају: Свенка Савић, Јелена Филиповић, Зорица Мршевић и др.</i>

Оно што је у овом тренутку неопходно јесте да се језикословци сусретну бар око неких заједничких тврдњи које представљају важне чињенице у смислу оба теоријска приступа:

1. да је питање стандардизације језика политичко питање и да ће до позитивног исхода о нормирању родно осетљивог српског језика доћи када се о томе договоре политичке и језикословне елите;
2. при чему је важно поћи од захтева које поставља сам језик, у овом случају правило о грађењу реченица у српском језику (у табели означено болд).

Структуралистички приступ познат с почетка 20. века истина није једини, само је најраширенији у џбеницима за основну, средњу и универзитетску наставу код нас; на основама овог приступа већина србиста данас у својим

радовима објашњава језичке појаве, па се стиче утисак да је тај теоријски приступ једино валидан и истинит. Али то је само један од многих приступа данас у теорији о језицима, нажалост, не и престижан. Много су богатије теорије делатности и когнитивне теорије с краја 20. века, којима у овом раду и ја припадам.

С друге стране, када говоримо о чињењу језиком, тј. о употреби српског језика, имамо на уму да његова употреба није нормирана, па су сви позвани да својим предлозима допринесу почетку нормирања, када је у питању родно осетљива употреба српског језика. Овде се одазивамо том позиву и подсећамо да је процес нормирања дуг и да се спроводи у одређеним етапама (на пример на немачком говорном подручју трајао је тридесет година).

Прва етапа је селекција емпиријског материјала за нормирање (кодификацију). На основу досадашњих истраживања током последњих двадесет година, предложила сам систем препорука како користити родно осетљив језик у службеној и јавној употреби (Свенка Савић, et al., 2009).¹⁸

¹⁸ Предлози су настали након вишегодишњег истраживачког рада на пројекту о родно осетљивом језику, уз финансијску подршку Friedrich Ebert Fondacije (FES).

Библиографија

Glovacki Bernardi, Zrinjka (2008), *Kad student zatrudni: rasprava o rodnoj perspektivi u jeziku*, ALFA d. d, Zagreb.

Savić, Svenka (1981), Jezik i pol: termini za označavanje zanimanja koje vrše žene na fakultetu, referat na: VIII kongres psihologa SFRJ: sekcija: polne razlike, Zagreb, maj 1981.

Savić, Svenka (1984), Pragmatički aspekti roda nomina agentis u srpskohrvatskom /hrvatskosrpskom jeziku, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 13/1, Beograd, 247–258.

Savić, Svenka (1984), Principi stvaranja neologizama u srpskohrvatskom jeziku, u: Jovan Jerković (ur.), *Leksikografija i leksikologija* – zbornik radova, Matica srpska, Novi Sad – Beograd, 161–170.

Savić, Svenka (1985), Pragmatic aspects of the gender of occupational terms in Serbo-Croatian, *Arbeitspapiere*, Slavisk Institut, Aarhus University, 1, 1–17.

Savić, Svenka (1988), Kako pisati zanimanja i titule žena, predavanje održano u Sekciji za lektore Društva za srpskohrvatski jezik i književnost Vojvodine, Novi Sad, april 1988.

Savić, Svenka (1989), Language and sex, Evidence form Serbo-Croatian, *European Journal for Semiotic Studies*, Wien, 1/3, 535–555.

Savić, Sveka (1992), Žene u jevanđelju po Luki: analiza narativnih postupaka, Filozofski fakultet, Beograd, Institut za južnoslovenske jezike, neobjavljen rad.

Savić, Svenka (1993), *Analiza diskursa*, Filozofski fakultet, Novi Sad.

Savić, Svenka (1995), Još jedan primer (ne)vidljivosti žena u udžbeniku, *Feminističke sveske*, Beograd, 3–4, 223–226.

Savić, Svenka (1995), Jedan primer (ne)vidljivosti žene u udžbeniku, *Feminističke sveske*, Beograd, 4–5,

Savić, Svenka (1996), Ka jeziku mira i tolerancije u religijskom diskursu, B. Jakšić (ur.), *Ka jeziku mira*, Institut za sociološka istraživanja, Beograd, 221–244.

Savić, Svenka (2002), Seksizam u jeziku – politika omalovažavanja, u: *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, ur. Marina Blagojević, Asocijacija za žensku inicijativu, Beograd, str. 65–86.

Savić, Svenka (2002), Zašto treba pisati u ženskom rodu titule i zanimanja žena?, u: *Žene na delu /informator/*, Žene na delu, Beograd, 8–9.

Savić, Svenka (2004), *Žena sakrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika*, Futura publikacije, Novi Sad.

Savić, Svenka (2004), Jezik i rod: politički korektan govor s fokusom na seksizam u udžbenicima osnovne škole, u: *Gender perspektiva u nastavi: mogućnosti i poticaji*, Fondacija Heinrich Boll, Regionalni ured Sarajevo: Kulturkontakt Austrija, Sarajevo, 60–68.

Savić, Svenka i drugi (2009), *Jezik i rod*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'272(082)
305-053.1/.2(497.11)(082)

ОКРУГЛИ сто на тему родно осетљивих језичких политика / [аутори Јелена Филиповић ... [и др.]]. - 1. изд. - Београд : Програм Уједињених нација за развој, Сектор за инклузивни развој, 2010 (Београд : Досије). - 134 стр. ; 24 cm

Податак о ауторима преузет из колофона. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз већину радова.

ISBN 978-86-7728-139-7

1. Филиповић, Јелена [аутор]

а) Равноправност полова - Србија - Зборници б) Србија - Језичка политика - Зборници

COBISS.SR-ID 175910412

2

MAN
SHE